الا ان اولياء الله لا خوف عليهم ولا هم يحزنون

بعونہ تعالیٰ کتاب مستطاب در حلت و اباحت سماع المسمیٰ بہ

بذریعہ | رجسٹری ہوا | حقوق محفوظ شد

رسالہ اصول السماع عربی

مصنفہ حضرت مولانا فخر الدین زرادی خلیفہ حضرت [illegible]

سنہ ۱۸۸۹ع | مع ترجمہ فارسی | سنہ ۱۳۰۶ھ

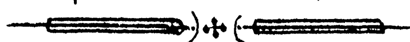
شائع کردہ بندۂ ذو الجلال [illegible] مخزن التجارات مالک مطبع محب ہند

در مطبع محب ہند دہلی واقع دریا گنج طبع شد

قیمت سرام پوری کاغذ ۲ ... ولایتی کاغذ ۳ ... محصول ...

هو العزیز

بسم اللہ الرحمٰن الرحیم

سپاس بیقیاس مر خالق بیچون وبیچگون را بر آنکہ زمرۂ اولیا را مخصوص گردانید از بندگان خویش و درود نا محدود بر رسولے را کہ شفاعت خواہد کرد او شان را بفضل عمیم خویش بموجب آیہ کریمہ وَمَآ اَرْسَلْنٰكَ اِلَّا رَحْمَةً لِّلْعٰلَمِيْنَ و بر آل و اہل بیت و یاران او باد **اما بعد** میگوید بندۂ کمینہ سر فدا کردہ جان نثار نمودہ دین و دنیا سپردہ مرادات دارین یابندہ حاجات کونین ستانندہ آستانہ فیض نشانہ درگاہ والا جاہ جناب فیض مآب خواجہ رستین شمس العاشقین قمر المعشوقین فخر الاولین والآخرین متمسک المشائخین سلطان المشائخ فی السموات والارضین حضرت خواجہ نظام الحق والشرع والہدی والدین محبوب الٰہی اَلَّذِیْ کَانَ وَلِیًّا وَّ اٰدَمُ بَیْنَ الْمَآءِ وَالطِّیْنِ مطیع اللہ الطالبین ببرکت مزار عقیدت آئین فدویت گزین ظہیر الدین کرانوی کہ یکے از غلامان واحدی از متوسلان خلاصۂ خاندان مصطفوی نقاوۂ دودمان مرتضوی حضرت سید عوض علی چشتی نظامی فخری دہلوی ادام اللہ تعالیٰ برکاتہ ہست کہ این ترجمہ رسالہ الیست کہ تحفہ حضرت مولانا فخر الدین زرّادی کہ یکے از اجلہ خلفائے حضرت سلطان المشائخ محبوب الٰہی بودند قدس اللہ سرہما العزیز در حلت و اباحت سماع تصنیف فرمودہ اند و باعث تصنیف

این رساله از سیر الاولیا معلوم میشود که در وقت دولت حیات جناب حضرت سلطان المشایخ قدس الله سره العزیز حاسدان و متعندان از سماع شنیدن آنحضرت عناد و حسد میبردند و اندرون خود از کینه و فتنه پر کرده بودند و از اَللّٰهُمَّ اجْعَلْنِیْ مِنَ الْمَحْسُوْدِیْنَ مِنَ الْحَاسِدِیْنَ که بزبان حضرت رسالت پناه صلی الله علیه و آله گذشته است خبر نداشتند معنی آنکه ای خدایا بگردان مرا از حسد کرده شدگان و مگردان مرا از حسد کنندگان و همیشه از راه عناد آرزو میداشتند که از بادشاه عهد گفته محضر سماع مقرر سازند و با حضرت پر عظمت سلطان المشایخ بنها گفت آخر در عهد سلطنت سلطان غیاث الدین تغلق شیخ زادهٔ حسام نافرجام که در اوائل با نواع شفقت و مرحمت حضرت سلطان المشایخ بود و از شومت سر شهرت خود معنی ذوق شوق در وی پیدا نشده بود خواست که بجهت سماع غوغاء محضر سماع پیدا آرد و قاضی جلال الدین و ابوالهی نائب حاکم مملکت که در تعصب اہل عشق مشہور بود و دیگر دانشمندان متعندان شیخ زادهٔ حسام را انگیخته پیشوائے خود ساختند و مقرر کرده از بادشاه گفتند که سماع در مذهب امام اعظم حرام است و شیخ نظام الدین که مقتدائے عالم ست میشنوند چندین ہزار خلق در کار نامشروع متابعت او میکنند بادشاه بشنید چون برا از حلت و حرمت سماع خبر نبود متحیر شد که این چنین بزرگے مقتدائے عالم نامشروع چگونه کند هم نعوذ بالله عما یقول الظالمون معنی آنکه پناه میجوئیم بخدا از انچه میگویند ظالمان و سوالها و فتوٰها قاضی حمید الدین ناگوری و روایات کتب شرعیه پیش بادشاه بردند گفتند که چون علمائے دین در حرمت سماع فتوی کرده اند جمله علمائے شہر و صدور و اکابر را طلب کنند و محضر سازند و معتقد انیکه این خبر بخدمت حضرت سلطان المشایخ رسانیدند آنحضرت هیچ توجه راه ندادند و علمائے اعلم وقت که بخدمت گاری آنحضرت منسوب بودند پیش از رفتن در محضر سماع آیات و دلائل اباحت سماع برائے استحضار مسایل رو برو عرض میکردند چون درونهٔ آنحضرت از علم لدنی مملو بود هیچ بایشان التفات نمیکردند و لیکن آنهانرا هم بر تبحر علم سلطان المشایخ اعتقادے کامل بود و افرض آنحضرت

دیگر اے بادشاہ طلب واقع شد از یاران خود کسے را طلب نکرد اما قاضی محی الدین کاشانی
و مولانا فخر الدین زرادی بغیر طلب برابر بندگان آنحضرت رفتند و آنجا پیش از محضر
محضر سماع شد و قاضی جلال الدین نائب حاکم کہ مدعی اہل سماع بود سلطان المشایخ
را سخنان نصیحت آمیز و کلمات تعصب انگیز گفتن گرفت چنانکہ نہ لائق مجلس آنحضرت
بود و آنحضرت تحمل میکرد و حلم می ورزید چون سخن بدینجا رسید کہ بعد ازین اگر دعوے
کنی و سماع بشنوی منکہ حاکم شرع ام ترا بیازارم سلطان المشایخ ازین سبب در غضب
شد و فرمود کہ معزول باد ازین شغل کہ بقوت آن این سخن میگوئی چنانچہ بعد از دوازدہ
روز از قضائے الٰہی معزول شد و عنقریب سفر کرد و شیخ زادہ حسام گفت کہ در مجلس شما
سماع میباشد و رقص مے کنند و آواز نعرہ و آہ میکنند سلطان المشایخ فرمود کہ غلبہ مکن معنی
سماع بگو چیست او گفت نمیدانم آنحضرت فرمود چون معنی سماع ندانی با تو سخن
کردن نشاید شیخ زادہ حسام ملزم شد و ساکت گردید و بادشاہ کہ سخن دلپذیر حضرت
سلطان المشایخ بگوش ہوش بشنید و گفت کہ حضرت غلبہ مکنید بشنوید شیخ چہ میفرماید و مولانا
حمید الدین و مولانا شہاب الدین ملتانی ساکت بودند بلکہ مولانا حمید الدین بیان میکردند
چنانکہ مدعیان ذکر مجلس سلطان المشایخ میگویند ہچنان نیست من برخلاف آن معائنہ
کردہ ام دریں محل قاضی کمال الدین گفت کہ جائے روایت دیدہ ام قال ابو حنیفة
السماع حرام والرقص فسق الخ یعنی گفت ابو حنیفہ کہ سماع حرام است و رقص کردن کار
ہوسناک نزدیک او دریں اثنا مولانا فخر الدین زرادی روئے مبارک خود جانب علمائے
شہر کرد و از وفور علم و قوت ولایت خود گفت کہ شما از دو جہتہ یک جہتہ گیرید اگر جہتہ حرمت
گیرید حل ثابت کنم و اگر جہتہ حل گیرید حرمت ثابت کنم و فی الحقیقت چنان قوت علم و
تقوی داشت کہ اگر پیشینہ علامۂ عصر بودے تا او را ملزم نکردے نماندے و اصلا
در بحث مسامحت نکردے و ہم در اثنائے بحث مولانا علم الدین نبیرۂ شیخ الاسلام
بہاء الدین ذکریا در آمد بادشاہ از وے پرسید کہ تو ہم دانشمندی دریں باب چہ میگوئی
کہ سماع حلال است یا حرام و چون در بغداد و روم و شام گردیدی مشایخ آن ضلع

میشنوندیانه مولانا علم الدین گفت که من درین مقدمه رساله **مقصده** نام نوشته ام
وادله حلت حرمت آورده ام ودران کتابت کرده ام اما آنانکه بدل میشنوند ایشان را
مباح است وآنانکه بنفس میشنوند ایشان را حرام ودرهمه شهرها وهر دیار بزرگان و
مشایخان سماع مےشنوند وبعضے بادف وشبانه وکسی ایشانرا منع نمیکند وسماع درمیان
مشایخ از شیخ جنید وشبلی موروث است پس بادشاه این چنین شنیده ساکت گشت
ومولانا جلال الدین گفت که بادشاه بر حرمتِ سماع حکم کند ومذهب امام اعظم رعایت
دارد. درینحل حضرت سلطان المشایخ از بادشاه فرمود نخواهم که درین باب حکمے کنی
بادشاه حکم آنحضرت قبول کرد وهیچ حکم نکرد ودرین حرف دو روایت است یکے
آنکه مولانا فخرالدین زرادی در رساله اباحت سماع که نام او کشف القناع من وجوه السماع
کرده است آورده است وصحیح همین است چراکه مولانا فخرالدین زرادی دران مجلس
حاضر بود وبیشتر بحث با قاضی کمال الدین صدرجهان او کرده وآن اینست وما
قال المخالف من الادلة فی تضلیل من یقول بالتحلیل ثم کان ظاهر البطلان یرجع
البحث الی الحرمة والحل ثم اولی بلی ولولیة الترک والفعل وکان ذلک من اول الضحی الی اوان الظہر
المجلس من عند السلطان معنی آنکه وآنچه گفته است مخالف از دلیلها در گمراه کردن کسے که میگوید
بحلال گردانیدن هرگاه که بود ظاهر دروغ رجوع کرد بحث سوئے حرام شدن وحلال
شدن پستر رجوع کرد سوئے بهتر بودن ترک وکردن وبود این قصه از اول وقت
ضحی تا اول سایه اصلی زوال پستر برخواستند همه مردمان مجلس از سرائے بادشاه
وروایت دوم آنکه بادشاه حکم کرد حضرت سلطان المشایخ وقتیکه خواهند سماع بشنوند
کسے منع نکند وآنانکه بنفس سماع بشنوند چنانکه طائفه قلندریان وحیدریان ایشانرا
منع سازند واین روایت ضعیف است زیراکه اینها دران وقت حاضر نبودند وبعد
فراغ بادشاه حضرت سلطان المشایخ را بالتعظیم وتکریم بسیار رخصت گردانید همدرین
روزها یکے از حضرت سلطان المشایخ پرسید که مگر درینوقت حکم شده است که حضرت
مخدوم هرگاه که خواهند سماع بشنوند وراحلال است آنحضرت فرمود اگر حرامست

بگفتہ کسے حلال نشود و اگر حلال است بگفتہ کسے حرام نشود و لیکن مسئلہ مختلف فیہ است حضرت امام شافعی رحمۃ اللہ علیہ حکم استماع با دف و شبانہ مباح میدارد و بر خلاف علمأ ما و اکنون ہر چہ حاکم کند ہمان باشد مولانا ضیاء الدین برنی در حیرت نامہ خود مے آرد چون سلطان المشایخ از محضر مذکور در خانہ آمد بوقت نماز پیشین مرا و مولانا محی الدین کاشانی و امیر خسرو را طلب کردہ فرمودند کہ دانشمندان دہلی بعداوت و حسد من پُر بودند میدان فراغ یافتند و سخنہا پر از عداوت بسیار گفتند و عجبے امروز معائنہ شد کہ در معرض حجت احادیث صحیحہ حضرت محمد مصطفی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم نمی شنوند و ہمیں میگویند کہ در شہر ما عمل بروایت فقہ مقدم است بر حدیث و ہر بار کہ حدیث صحیح حضرت رسالت پناہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم مذکور میشد بر می آمدند و منع میکردند کہ این حدیث متمسک شافعی است و او دشمن علماء ماست و ہیچ عالمی نہ دیدہ شدہ و نشنیدہ شدہ کہ احادیث صحیح آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم را انکار کردہ باشند و اینچنین سخن نمیگوید مگر آنکس کہ از حدیث پیغمبر صلی اللہ علیہ وسلم اعتقادے نداشتہ باشد و ہم سلطان المشایخ میفرمودند نمیدانم کہ این چہ روزگار است دران شہرے کہ این چنیں مکابرہ کنند چگونہ آباداں ماند عجب است کہ خشت خشت نشود چون بادشاہ و امرا و خلایق از قاضی و علمائے شہر میشنوند کہ درین شہر عمل بر حدیث نیست چگونہ اعتقاد بر حدیث آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم راسخ ماند و از آنوقت کہ ایشاں روایت کردن حدیث منع میکردند من ترسانم کہ شومت این چنیں بد اعتقادی کہ از علماے شہر معائنہ شد از آسمان بلا و جلا و قحط و وبا بر سر شہر خواہد بارید از ان بود کہ در چہارم سال ازین ماجرا تمامی علمأ کہ در محضر بودند و دیگران ہم بسبب ایشان در دیوگیر جلا کردند و بیشتر ازان علمأ در دیوگیر سر نہادند قحطے مہلک و وبائے سخت در شہر پیدا شد سبحان اللہ ہر سخنے کہ زبان مبارک حضرت سلطان المشایخ گذشتہ بود عین آن معائنہ شد و تمامی این محضر سماع در سیر الاولیا مرقوم است درین رسالہ بنا بر اسناد خلاصہ آن نوشتہ ام و در فواید الفواد ملفوظ حضرت سلطان المشایخ قدس اللہ سرہ العزیز احوال سماع

بسیار جانہا کورست من عین آں عبارت تبرکاً آوردہ ام جائے فرمودہ کہ سکہ سماع
دریں شہر قاضی حمید الدین ناگوری نشاندہ ست قاضی حمید الدین قدس اللہ سرہ العزیز
المبارک و قاضی منہاج الدین ہمچوں او قاضی نشدہ و صاحب سماع بودند بہ سبب
ایشاں انکار استقامت پذیرفت اما قاضی حمید الدین ناگوری باآنکہ مدعیان با او
منازعت کردند و خصومت بسیار و قاضی ہمبراں حرف ثابت بود ہم جائے فرمودہ کہ
چون ذکر سماع شنیدن قاضی حمید الدین بسیار شد مدعیان آنوقت فتوا بسیار
کردند جوابہا شنیدند و ہم نبشتند کہ سماع حرام است فقیہے بود کہ او با قاضی حمید الدین
آمد و شد داشت مگر او ہمبراں فتوی چیزے نبشت این خبر با قاضی حمید الدین
رسانیدند دریں میان آں فقیہ بخدمت قاضی حمید الدین آمد قاضی حمید الدین
روسوئے او کرد و گفت تو ہم جواب آن نبشتہ فقیہ شرمندہ گونہ شد گفت آرے
نبشتہ ام بریں حرف خواجہ ذکرہ اللہ بالخیر فرمود روزے قاضی حمید الدین چیزے از
سرخود بیروں داد باآن فقیہ گفت آن مفتیان کہ جواب نبشتہ اند نزدیک من
ایشان ہنوز در شکم مادر اند اما تو زادہ شدۂ و لے ہنوز طفلی و جائے دیگر فرمود کہ مولانا
برہان الدین بلخی را با وفور علم کمال صلاحیت ہم بود چنانکہ بارہا گفتی کہ خدائے
عزوجل مرا از ہیچ کبیرہ نخواہد پرسید مگر از سماع آنگاہ خواجہ ذکرہ اللہ بالخیر تبسم فرمود
و گفت کہ مولانا برہان الدین چو ایں سخن بگفتی کہ خدائے عزوجل مرا از ہیچ کبیرہ
نخواہد پرسید ایں ہم بگفتی کہ مگر از یک کبیرہ از و پرسید کہ آن کبیرہ کدام ست
گفت سماع چنگ کہ آن بسیار شنیدہ ام و ایں ساعت ہم اگر باشد بشنوم و جائے
فرمودہ کہ مشایخ فرمودہ اند کہ در سہ وقت نزول رحمت باشد یکے در حالت سماع دوم
در وقت طعام کہ بر نیت قوت طاعت خورند سیوم در وقت ماجرا و صفا کردن
درویشان و جائے فرمود کہ صاحب مرصاد دریں باب رباعی نوشتہ

وین جیفۂ مردار ندامت بادا	دنیا طلبا جہان بکامت بادا
گر بر تو حرام ست حرامت بادا	گفتی کہ بنزد من حرام ست سماع

باز بندہ عرض داشت کرد کہ اکثر علما دریں باب بحثے کنند و در نفی سماع سخن گویند
نیکو نماید اما آنکہ در جامۂ فقر باشد او چگونہ نفی کند و اگر ہم بنزدیک او حرام باشد آنقدر
کن کہ خود نشنود و اما با دیگران خصومت نکند کہ مشنوید خصومت صفت درویشان
نیست خواجہ ذکرہ اللہ بالخیر تبسم فرمود باز بندہ عرضداشت کرد کہ بندہ این طائفہ را
کہ منکر سماع اند نیکو میداند و بر مزاج ایشان و قوفے تمام دارد و غرض آنکہ ایشان کہ سماع
نمی شنوند ہم چنیں میگویند کہ ما ازان نمی شنویم کہ حرام ست بندہ سوگند نمی خورد
اما راست میگوید کہ اگر سماع حلال بودے ہم ایشان نشنیدندے خواجہ ذکرہ اللہ بالخیر
بریں سخن تبسم فرمود و گفت آرے چوں در ایشاں ذوقے نیست چگونہ شنیدے
و ہرچہ شنیدندے و جائے در سیر الاولیا آمدہ کہ حضرت گنجشکر در حق سلطان المشایخ
قدس سرہما فرمودہ کہ من از خدا خواستہ ام کہ ہرچہ تو خدا خواہی بیابی بعد ازان
آن روز عصا بمن دادی و فرمود کہ شیخ شیوخ العالم فرید الحق والدین قدس اللہ سرہ العزیز
در حجرہ سر برہنہ کردہ و بشرہ متغیر کردہ میگشت و ایں بیت میگفت **بیت**

خواہم کہ ہمیشہ در وفائے تو زیم	خاک شوم و زیر پائے تو زیم
مقصود من خستہ ز کونین توئی	از بہر تو میرم از برائے تو زیم

چون بیت تمام کرد سر بسجدہ نہاد چند کرت من مثل این دیدم در حجرہ در رفتم و سر
در قدم شیخ شیوخ العالم نہادم شیخ کبیر فرمود بخواہ چہ میخواہی من چیزے
دینی خواستم شیخ مرا بخشیدہ بعدہ پشیمان شدم کہ چرا نخواستم کہ در سماع بمیرم بعدہ
قاضی محی الدین کاشانی پرسید آنچہ بود سلطان المشایخ فرمود کہ استقامت خواستم
شیخ مرا بخشید المرام آنکہ چوں رسالہ حضرت مولانا فخر الدین زرادی بزبان عربی
بود لہذا بموجب فرمودہ سیدی سندی مرشدی ترجمہ آن بزبان فارسی کردم آیندہ الرجاء ان
یقبلہ الکاملون الماہرون وان کرہ الحاسدون الظالمون کما جاء فی التنزیل واللہ متم نورہ
ولو کرہ الکافرون یعنی آنکہ و امید از خدائے تعالی اینکہ
قبول کنند ایں ترجمہ را کاملان و ماہران و اگرچہ کراہیت برند حسد کنندگان و ظلم

نمایندگان چنانچه آمده است در قرآن شریف وخدا تعالی تمام کننده نور خود است
واگرچه مکروه پندارند کافران ہذا ابتداء رسالہ اصول السماع بسم اللہ الرحمن الرحیم
م الحمد للہ الذی خص الاولیاء بحسن الاستماع ت حمد برائے خدائیست چنین
خدا که مخصوص گردانیده اولیا را به نیکوئی شنیدن مترجم میگوید که باید دانست که
ایجاد وا امراند یکے سماع و معنی آن شنیدن است ہر چیز را که بشنود و دیگرے حسن
سماع و معنی آن شنیدن کلام حق و کلام قدیم و این مخصوص است مر اولیا را
قدس اللہ سرہم وایشان جز کلام حق ہیچ نمیشنوند واگر چیزے میشنوند بران حمل
میکنند کما قال اللہ تعالی فاینما تولوا فثم وجہ اللہ چنانچه این بیت بر ہمین آیہ محمول است +

درو دیوار ہمین آئینه شد از کثرت شوق	ہر کجا مینگرم روئے ترا مینگرم

م واطلاع اسرارہم بلطائف المخاطب عند السمع ت وخوش گردانیده دون ما ایشانرا به پاکیزگی
ہا چیز ہائے خطاب کرده شده نزدیک شنیدن م واسمع قلوبہم کلامہ القدیم بکشف الغطاء
وشنوانیده دلہائے ایشانرا کلام قدیم خود بکشودن پرده ہائے م والصلوة علی محمد سید
الانبیاء بالاجماعات ودرود نازل باد بر حضرت محمد صلی اللہ علیه وسلم سردار پیغمبران بالاتفاق وعلی
اللہ واتباعه الذین لہم حسن الاتباع ت وبر اولاد و متابعان او رسنین ہاکه برسے ایشان
نیکو متابعت است م المقدمة ت مقدمه در لغت آنرا گویند که پیشوائے لشکر باشد و در اصطلاح
علما آنرا که در شروع کتاب یا شروع علم ذکر آنرا مقدم باشد م اعلم ان اہل السنة والجماعة
ثلث فرق ت بدانکه اہل سنت وجماعت سه فرقه ہستند م الفقہاء ت یکے فقہا م والمحدثون
دویم محدثان م والصوفیون ت سوم صوفیان م فالفقہاء سموا المحدثین اصحاب الظواہر ت پس
فقہا نام نہاده اند محدثان را صاحبان ظاہر لانہم یعملون بمجرد الخبر ویطلبون
الاسناد الی الحضرت زیرا که او شان اعتماد میکنند فقط بر حدیثیکه روایت کرده شده باشد از جناب
رسالت مآب صلی اللہ علیه وسلم وطلب میکنند سند ہائے صحیح را که راوی او معتبر باشد
فقہ وہم وہم اہل الرای ت وایشان یعنی محدثان نام نہاده اند آنہا را یعنی فقہا را
صاحبان عقل م لانہم یعملون بالرای ویترکون الخبر الواحد ت برائے اینکه آنہا عمل میکنند

برعقل خود و ترک میکند حدیث میکند حدیث واحد را یعنی حدیثی را که راوی او یک باشد م فعندهم العمل بالدرایت مع وجود مخالفته للخبر الواحد عن الثقات جائز ت پس نزدیک اوشان عمل کردن برعقل و قیاس با وجود مخالف شدن حدیث کو که واحد شدن از راویان ثقه معلوم باشد جایز است م وعند المحدثین لا یجوز ..... ت پس نزدیک محدثان جایز نیست م والصوفیه اجود الفریقین للصفات ت وصوفیان جید ترین هر دو گروه هستند و صاف تر اوشان م لانهم یتوجهون الی الله تعالی بترک الالتفات عما الله تعالی ت زیرا که اوشان متوجه میشوند سوئے خدا تعالی بترک کردن التفات از چیزیکه ماسوائے خدا تعالی است م فهم یعملون بالله بالاحوط ولا یقبلون المذهب المعین ت پس اینها عمل میکنند بمذهب محتاط تر و قبول نمیکنند مذهب معین را م کما قال بعضهم الصوفی لا مذهب له ای المذهب المعین ت چنانچه گفته اند بعضی اوشان که صوفی نیست مذهب از برائے او یعنی مذهب معین م ویتمسکون بقوله علیه الصلوٰة والسلام ت وچنگ میکنند بقول پیغمبر خدا صلے و بار براو درود و سلام م اختلاف امتی سعة فی الدین ت اختلاف امت من وسعت است در دین م فاذا کان الاختلاف توسیعا فاختیار المذهب المعین تضییق ت پس هرگاه بیک کر اختلاف وسعت شد پس اختیار کردن مذهب معین تنگی است م وتضییق الموسع ممنوع فی الدین ت وتنگ کردن کشاده شده را منع کرده شده است در دین م لانه حرج فی حق المکلف ت زیرا که این حرج است در حق تکلیف کرده شده یعنی بنده م وکذلک منع النبی صلی الله علیه وسلم الاعرابی حین دعاء ت و برائے همین منع کرده است پیغمبر خدا صلی الله علیه وسلم اعرابی را وقت دعا کردن او و اعرابی ساکن دیهات را گویند م اللهم ارحمنی ومحمد ولا ترحم معنا احدا ت مکن همراه ما کسے دیگر را مارا و محمد را و رحمت بار خدایا رحمت کن م لقد حجرت واسعا ای تضییق ت و فرمود جناب رسالت مآب صلی الله علیه وسلم که البته تحقیق تو تنگ کردی تو فراخ را م فثبت ان اختیار المذهب المعین لیس لشیئ ت پس ثابت شد که اختیار کردن مذهب معین چیزے خوب نیست م وهو طریق العوام ت و این راه عوام است م ویؤیده الکتاب والسنة ت و تائید میکند این را قرآن و حدیث م وجمع علیه المحققون

کردہ اند برین محققان م والکتاب ھو قولہ تعالیٰ فاسئلوا اہل الذکر ان کنتم لا تعلمون ت پس قرآن
این قول خدائیتعالے است پس سوال کنید اہل ذکر را اگر باشید نمیدانید م فالامر بالسوال
من غیر تعین یدل علی ان اختیار المذھب المعین بدعۃ ت پس حکم او سبحانہ بسوال
بدون معین کردن اہل ذکر دلالت میکند بر آنیکہ اختیار کردن مذہب معین بدعت است م
واما السنۃ فقولہ علیہ الصلوٰۃ والسلام ت ولکن حدیث پس قول آنحضرت است برو
درود وسلام م اصحابی کالنجوم بایہم اقتدیتم اھتدیتم ت یاران من ہمچو ستارگان اند
بہر کسے کہ از ایشاں اقتدا کنید ہدایت یابید م فالامر الاقتداء کالامر السوال فی ترک الاختیار
ت پس حکم اقتدا در حدیث ہمچو حکم سوال است در قرآن مجید در ترک کردن اختیار یعنی
چنانکہ در قرآن شریف حکم سوال مطلق است از کسی شخص معین نیست ہمچنین در حدیث حکم اقتدا
از کسے صحابی معین نیست م واما الاجماع فھو ظاھر ولیکن اجماع پس ظاہر است م
لان المتابعۃ فی اقوال العلماء المجتہدین واجب حتی یمیز العاقل دلیل الراجح من المرجوح
والقوی من الضعیف ت زیراکہ نظر کردن در قولہائے عالمان مجتہدان واجب است تاکہ
تمیز کند عقلمند دلیل غالب را از مغلوب وقوی را از ضعیف م لزیادۃ الرشد فی الاصول
ت برائے زاید شدن رشد در اصول م و ھو طریق طالب العلم ت واین راہ طلب کردن علم است م و
طلبہ واجب بالاجماع ت وطلب کردن علم واجب است بالاتفاق م لما اورد فی الحدیث ت چنانکہ
درین مرقدمہ حدیث شریف وارد است م طلب العلم فریضۃ علی کل مسلم ومسلمۃ ت یعنی طلب کردن علم فرض
است بر ہر مرد مسلمان وزن مسلمان فاختیار المذھب المعین بالتقلید لسداد
ھذا الباب پس اختیار کردن مذہب معین بتقلید بند کردن ایں باب است م و
القیاس کذالک لکونہ ترجیحا بلا مرجح ت وقیاس نیز ہمچنانست است برائے
بودن او یعنی اختیار مذہب معین غلبہ بدون غالب کنندہ زیراکہ اختیار کردن مذہب
معین با وجود برابر شدن ہمہ مذہب ہا اہل سنت وجماعت در حقیقت دعویٰ است بدون
دلیل م وحرجا فی حق المکلف کما ذکرہ ت وحرج در حق تکلیف کردہ شدہ یعنی بندہ
چنانچہ ذکر کردہ اند وشان یعنی فقیہان م فاذا کان الصوفیۃ فی مذھب غیر معین

فروایۃ الفقہاء علیہم لیس بحجۃ ت پس آگاہ کہ صوفیان در مذہب غیر معین شدند زیراکہ
نہ فقط قول فقیہاں میگیرند و نہ قول محدثان بلکہ در ہر چیزیکہ احتیاط زیادہ باشد ہمان را میگیرند
پس روایت فقیہاں برا و شان حجت نیست م فافہم ت پس فہم کن م واسمع الان ت بشنو اکنون
م فہا انا شرعت فی توضیح السماع واباحتہ ت پس آگاہ باش کہ حالا شروع کردم در
واضح کردن سماع و مباح کردن او م وصنفت کتابًا موسوما باصول السماع ت و تصنیف کردم کتاب
نام نہادہ شدہ باصول السماع م مرتبۃ علی عشرۃ اصول واعرضت عن زیادۃ الفصول
ت و مرتب کردم وے را بر دہ اصل و کنارہ گزیدم از زیادہ کردن فصلہا م الاصل اول
فی بیان حقیقۃ السماع صیغۃ ولغۃ واصطلاحًا ت اصل اول در بیان کردن حقیقت سماع است
از روئے صیغہ کہ کدام صیغہ او از روئے معنی لغوی و از روئے معنی اصطلاحی م السماع
لفظ مشترک ت سماع لفظی است مشترک میان چند معنے م وھو عند البعض الاسم الجامد
کما فی تاج الاسامی السماع السرور ت او نزدیک بعضی اہل لغت اسم جامد است
چنانچہ در تاج الاسامی کہ کتابی است در لغت کہ سماع بمعنی مسرت است اسم جامد
آنرا گویند کہ نہ خود از کسے لفظ مشتق باشد و نہ از وے کسے صیغہ دیگر مشتق باشد م وعند الاکثر
ھو المصدر بمعنی السمع واستعمل فی المسموع یقال ھذا الکتاب سماع ای مسموع
ت و نزدیک اکثر کسان او مصدر است بمعنی شنیدن و استعمال کردہ شدہ است در معنی
مفعول کہ لفظ مسموع است بمعنی شنیدہ شدہ مثلاً گفتہ میشود این کتاب سماع است
یعنی شنیدہ شدہ است و این است تحقیق صیغہ و لغت آن م اما فی الاصطلاح فھو
المسموع المطبوع المجموع من الصوت الحسن والکلام الموزون حتی یتصرف الفہم عند الاطلاق علی ذلک
ت لیکن در اصطلاح پس سماع عبارت است از شنیدہ شدہ خوش آیندہ جمع کردہ
شدہ از آواز نیکو و کلام موزون تا کہ بر گیرد فہم نزدیک گفتن لفظ سماع بر این معنی م
وفی ھذا الاصطلاح مراعات المعنی اللغوی وھو الاصل ت و درین اصطلاح یعنی اصطلاح
صوفیہ صافیہ رعایت کردن معنی لغوی است و ہمین اصل است م والسماع دون الغناء
لانہ استماع الاشعار التی تکون فی ذکر الغول مع حسن الصوت ت وسماع

مغایر غناست زیراکہ غنا عبارت از شنیدن شعر ہائیکہ در ذکر غوانی باشند آواز نیکو م والغوانی
هو النساء التی یستغنی هی بالحسن عن الس‍زینة ت وغوانی زنانے ہستند کہ
بے پروائے باشند بسبب حسن از زینت م کما اشار الیه الشیخ العارف ابو طالب المکی فی قوة
القلوب ت چنانچہ اشارہ کردہ است سوئے این شیخ عارف ابو طالب مکی در کتاب قوۃ القلوب
کہ تصنیف اوست م ان الاغانی ما تنتبت به النساء و وضعن به شهدن فیه
ت کہ تحقیق آغانی چیز یست کہ چنگل میزنند بان زنان و وصف کردہ شدند بآن و مشاہدہ کردہ شدند
دران م و دعی الی الهواء و المشوق الی اللهو ت و دعوت میکند آن چیز سوئے خواہش
نفس و شوق میدہاند طرف لہو و لعب م وقوله حجه الاستفاضة علمه فی لغة العرب
وکمال ورعه ت و گفتہ آن شیخ حجت است از جہت کثرت و شہرت علم او در لغت عرب و کمال پرہیزگاری
او م او فالسماع لا یحرم بحرمة ابتداءً ت پس سماع حرام نباشد بحرام شدن غناء
ہرگز چراکہ آن امور قبیحہ کہ در غناء ہستند در معنی سماع ماخوذ نیست م کو قسم احد ان لا یاکل اللحم
فاکل لحم السمك لا یحنث عند ابی حنیفة رضی الله عنه ت آیا نمی بینی
تحقیق اگر سوگند یاد کند کسی باینکہ نخورد گوشت را پس خورد گوشت ماہی را دروغ گو نمیشود نزدیک
امام ابوحنیفہ رضی اللہ عنہ م لان اسم اللحم عن الالتحام وهی الشدة والالتحام
فیه غیر موجود فلا یدخل فی حکمه حقیقة ت زیراکہ لفظ لحم
خبر میدہد از التحام و این بمعنی سختگی و پیوستگی است و سختگی و پیوستگی در گوشت ماہی موجود نیست
پس گوشت ماہی داخل نخواہد شد در حکم گوشت در حقیقت م فکذلك السماع یخرج حکم
الغناء اذا سمعه لیس عن ذکر الغوانی ت پس ہمچنین سماع خارج
میشود از حکم غناء جہت اینکہ لفظ غنا خبر میدہد از ذکر غوانی و او در معنی سماع نیست م فالسماع
مطلق والغناء مقید والمطلق خارج عن حکم المقید ت پس سماع
مطلق ہست و غنا مقید ست و مطلق خارج میشود از حکم مقید مستمر حکم گوید چنانچہ استعمال رنگ سرخ مثلاً
در شرع ممنوع است و دیگر رنگہا جائز چراکہ حکم مقید کہ حرمت است بر مطلق نمی آید م فاذا کان
السماع فارغاً عن وصف الغناء فهو مباح بالاتفاق لانه مجموع من الصوت الحسن والکلام الموزون

پس وقتیکہ شد سماع خالی از وصف غنا یعنی از اموریکہ در معنی غناء ماخوذ اند پس آن مباح باشد
بالاتفاق زیراکہ تحقیق سماع جمع کردہ شدہ است یعنی مرکب است از آواز نیکو و کلام موزون م
واستماعھا فی الشرع جایز اذ کل واحد منھا حسن المعنی فی عینہ ت وشنیدن
این ہر دو در شرع جایز است سبب اینکہ ہر یک ازین دو نیکوست بنابر معنی کہ در ذات اوست م
الاصل الثانی فی استماع الصوت الحسن ت اصل دوم در شنیدن آواز نیکوست م
الصوت الحسن نعمہ زاد اللہ تعالیٰ فی خلق الانسان تحسن لادائہ ت و آواز خوش نعمت ست
زیادہ گردانیدہ است وراخدائے تعالیٰ در پیدایش انسان پس بہتر است ادا کردن او م وھو نعمۃ
من عندہ التی عبدہ فھو فی نفسہ حسن واستماعہ مستحسن ت و آواز نیکو نعمتی ست
از نزد او سبحانہ سوئے بندۂ او پس او در ذات خود نیکوست و شنیدن او نیز نیک کردہ شدہ ست
م اذ اللہ تعالیٰ من بہ علی العباد کما جاء فی التنزیل ت زیراکہ خدائے تعالیٰ
منت نہادہ است بآن بر بندگان خود چنانچہ در قرآن مجید آمدہ م ویزید فی الخلق ما یشاء
ت معنی چنین است کہ زیادہ میکند او سبحانہ در پیدایش ہر چیزے راکہ میخواہد م قال بعض المفسرین
وھو صوت الحسن ت بعض مفسرین گفتہ اند کہ آن چیز آواز نیکوست م وقراء فی الحلق وھو من نوادر القراءۃ
ت بعضی قاریان فی الحلق بضم الحا خواندہ اند و این از قرأت ہائے نادرہ ست م
واصطفی الانبیاء علیھم الصلوٰۃ والسلام بہ کما قال النبی صلی اللہ تعالیٰ علیھم وسلم ما
بعث النبی قط الا ولہ حسن الصوت ت و برگزیدہ شدہ اند پیغمبران بر ایشان درود
سلام بآنچہ فرمودہ ست پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وسلم کہ فرستادہ شدہ ست کسی پیغمبر ہرگز مگر
برائے او حسن صوت است یعنی پیغمبران را آواز خوش میباشد م فالتلذذ بہ شکر النعمۃ وھو
واجب بقولہ تعالیٰ ت پس لذت گرفتن بآن یعنی آواز نیکو شکر نعمت است و این واجب ست
بموجب قول خدائے تعالیٰ م واما بنعمۃ ربک فحدث ت معنی چنین است ولیکن بہ نعمت پروردگار
خود سخن کن یعنی نعمت پروردگار خود را بہ شکر کردن ظاہر کن م فالحدیث یقتضی وجوب
التلذذ ت پس حدیث شریف تقاضا میکند واجب شدن لذت گرفتن را م والصوت القبیح
منکر کما قال اللہ تعالیٰ ان انکر الاصوات لصوت الحمیر ت و آواز بد انکار کردہ شدہ ست

چنانچه فرموده است خدائے تعالی که تحقیق بدترین آوازها آواز خر است م انقبت ان
نقیضه مرضی اذ الشیء یتبین بضده ت پس ثابت شد که تحقیق نقیض آواز بد
یعنی آواز خوش پسندیده است زیرا که شئے ظاهر میشود بضد خود م ولانه معجزة لداود علیه
الصلوة ت و برائے اینکه آواز خوش معجزه حضرت داؤد پیغمبر است بر او درود وسلام م وهو آیة
من ایات الله تعالی وله تاثیر بلیغ فی القلوب و کذلک کان یرقص من احسانه ت و آواز خوش
آیتی است یعنی نشانی است از آیات خدائے تعالی و برائے او تاثیر است بسیار
در دلها و برائے همین بود که بر داشته میشدند از مجلس هائے او جنازها لما روی عن
الثقات ان داؤد علیه السلام کان یسمع قرائته الانس والجن والوحش والطیر ان قراء الزبور ت
برائے اینکه روایت کرده شده است از مردمان ثقه بدرستی که داؤد علیه الصلوة بود که
میشنوند قرأت او را آدمیان و جنات و جانوران وحوش چرپایه و پرنده
وقتیکه میخواند زبور را م وکان یرفع من مجلسه اربعمائة جنازة ممن قدمات
من المستمعین و بود که بر داشته شدند از مجلس او چهار صد جنازه از کسانیکه تحقیق مردند
از شنوندگان م وذکر الترمذی فی نوادر الاصول بالاسناد عن ابن عباس رضی الله تعالی عنه
ت وذکر کرده است حافظ ترمذی در کتاب نوادر الاصول بسند کردن از ابن عباس
رضی الله عنه م انه قال داؤد علیه الصلوة والسلام کان یقرء الزبور بسبعین صوتا ت بدرستی
که فرمود آنحضرت صلی الله علیه وسلم که تحقیق داؤد علیه الصلوة والسلام بود که میخواند
زبور را بهفتاد آواز م وکان یقرء قراءة یطرب منها المحموم ت و بود که میخواند قرأت که خوش
میشدند از آن حشرات الارض م وکان اذا اراد ان یبکی نفسه لم یبق دابة فی بر ولا بحر
الا یسمع صوته ت و هرگاه اینکه اراده میکرد باینکه بگریاند نفس خود را باقی نمیماند هیچ جانورے
بری و بحری مگر اینکه میشنیدند آواز او را م فالصوت الحسن اذا کان معجزة للنبی فاستماعه واجب
ت پس آواز نیکو وقتیکه معجزه پیغمبر باشد پس شنیدن او واجب باشد مترجم گوید که
از سلف منقول است که آواز نیکو خدائے تعالی را نیز پسندیده چنانچه در حدیث
شریف آمده است که شخصے بکمال الحاح وتضرع در جناب الهی دعا میکرد جبرئیل

علیه السلام عرض نمود که ای پروردگار این بندهٔ تو دعا میکند قبول کن حضرت رب العزت
فرمود که من میدانم حاجت گفتن تو نیست و سبب تاخیر اینست که آواز این شخص
خوش می آید پس معلوم شد که تعجیل در دعا ناپسندیده است م والله اعلم کذلک حکم الاستماع
ت همچنین حکم سماع است یعنی شنیدن او واجب است چرا که در سماع صوت حسن مباح باشد م
اذ حق المعجزة هو الاظهار و المشاهدة والقبول برائے اینکه حق معجزه ظاهر کردن و دیدن
و باور نمودن است م اما قوله علیه الصلوٰة والسلام صوتان ملعونان صوت بکاء عند
مصیبة وصوت مزمار عند نعمة فهو دلیل الاباحة ت لیکن قول پیغمبر خدا صلی الله
علیه وسلم که دو آواز لعنت کرده شده اند یکے آواز گریه و نوحه نزدیک مصیبت و دیگرے
آواز مزمار نزدیک شادی پس این قول دلیل مباح کردن است م لان مفهوم الخطاب
اباحة فی غیر هذه الاحوال والا لبطل التخصیص ت زیرا که مفهوم خطاب تقاضا میکند
مباح شدن او را یعنی حسن صوت را در غیر این احوال چرا که تخصیص مزامیر دلالت
میکند بر اینکه صوت بدون مزامیر مباح باشد و گرنه تخصیص باطل گردد م فافهم ت پس فهم
کن م الاصل الثالث فی المزامیر ت اصل سوم در مزامیر است م المزمار آلة توجد بها الا
صوات الموزونة فهی بالنظر الی نفسها مباحة کما ذکر اما الحرمة فلعلة اخرا وهو تذکر
ت مزمار آلتیست که یافته میشود بآن آوازهائے وزن کرده شده و او بنظر ذات خود مباح
است برائے آنکه مذکور شد که صوت حسن معجزه پیغمبر است و شنیدن او واجب است
ولیکن حرام شدن او بنا بر سبب دیگر است و او یاد دهانیدن نوشیدن شراب است
کما روی عن الثقات عن النبی صلی الله علیه وسلم اذا حرم الخمر حرم المزامیر چنانچه روایت
کرده اند راویان ثقه از پیغمبر خدا صلی الله علیه وسلم که وقتیکه حرام شد شراب حرام شد
مزامیر م اذ الناس یضربون وقت شربه فحرم ضربه لئلا یذکر اباه ت جهت اینکه آدمیان میزدند
مزمار را نزدیک نوشیدن آن پس حرام شد زدن او برائے یاد دهانیدن او آنرا
یعنی حرام شد زدن مزمار بسبب یاد دهانیدن او نوشیدن شراب است م وهو قبیح
لمعنی فی غیره ت و آن یعنی مزمار زدن است قبیح بسبب معنی که در غیر او اند یعنی

باعث شراب م فاذا کانت هذه العلة مفقودة یفقد الحرمة ضرورة ت پس ہرگاه که این
سبب گم شود گم خواهد شد حرمت بالضرور یعنی وقتیکه سبب حرام شدن موجود نباشد حکم حرام شدن نیز
نباشد م ولهذا یباح ضرب الطبل فی حروب وضرب الشیخ ضرب الشیخ فی الاوقات الحسنة
وغیر ذلک ت و برائے ہمین مباح کرده است زدن نقاره در جنگها و زدن شیخ در پنج اوقات و سوائے
این م فثبت به ان الحکم یتغیر بتغیر العلة ت پس ثابت شد باینکه تحقیق
حکم تغیر میشود بسبب تغیر علت م واذ کانت النفس منزه عن اللهو والهواء وموصوفة بالصفوة
والزکاء ومشتاقة الی مشاهدة الله تعالی واللقاء ت وہر گاہیکه نفس پاک باشد از لهو و لعب و از حرص و ہوا
و موصوف باشد به برگزیدگی و پاکی و مشتاق سوئے دیدن دیدار خدائے تعالے و ملاقات آن م
فاصوات المزامیر داعیه من الکدر الی الصفا ومرفعته عن
السفل الی العلاء ت پس آوازہائے مزامیر دعوت کننده اند
از کدورت سوئے صفائی و برانگیخته کننده اند از پستی سوئے بلندی م اذ الصوت الحسن قوت
الارواح وقوتها فی سیران عالم الملکوت ت و برائے اینکه آواز نیکو
غذائے روح ہاست و غذائے اینہاست در سیر عالم ملکوت م و یؤیده قول ذالنون المصری
رحمة الله علیه حین سئل عن الصوت الحسن فقال مخاطبا و اشارات اودعها
الله اودعها الله تعالی کل طیب وطیبة ت و تائید میکند این را قول
ذالنون المصری رحمة الله علیه وقتیکه سوال کرده شد از آواز نیکو پس گفت خطابہائیست که و اشارتہیست
که نهاده است اینها را خدائے تعالے در ہر مرد پاک و زن پاکیزه م فاستماعه لهما مباح لفقدان
العلة قیاسا علی ضرب الطبل فی الحرب
ت پس شنیدن او برائے آن ہر دو مباح است برائے نبودن سبب حرمت بر قیاس زدن نقاره
در جنگها م الا تری ان النبی صلی الله علیه وسلم جوز ضرب الدف فی النکاح
الاعلان ت آیا نمی بینی که تحقیق پیغمبر خدا صلی الله علیه وسلم جایز گردانیده است زدن دف در نکاح
برائے ظاہر کردن م کما جاء فی الخبر من الصحاح اعلنوا النکاح ولو بالدف
ت چنانچه در حدیث شریف از صحاح سته آمده است که ظاہر کنید نکاح را و اگرچه بدف باشد

در حدیث م وفی ایام الاعیاد والسرور لحدیث اخر الاظہار الطرب ت و در روزہاے
عیدہا و خورمی جایز است بموجب حدیث شریف دیگر بنا بر ظاہر کردن خوشی م الدان
فی صوته وصفین الاطراب والاعلان فالاطراب الموزونیة والاعلان لشدته ت
تحقیق در آواز او یعنی دف دو وصف اند یکے خوش گردانیدن و دیگرے ظاہر
گردانیدن پس خوش برائے موزون شدن اوست و ظاہر گردانیدن برائے
شدت بلندگی آواز اوست م فبالنظر الی هذین وصفین اباح السماع النبی صلی
الله علیه وسلم ت پس بنظر نمودن سوئے ہمیں دو وصف مباح گردانیدہ ست
شنیدن را نبی صلی الله علیه وسلم وزدن او را یعنی دف را م فما دونه من المزامیر
بقیاس علیه اذ حرمتها موجودة بوجود العلة فیفقدها تفوت پس چیزے کہ سوائے اوست از
مزامیر قیاس کردہ شود برا وزیرا کہ حرام شدن مزامیر موجود باشد بہ سبب وجود
علت یعنی شرب خمر پس بگم شدن آن کم خواہد شد یعنی وقتیکہ علت نباشد حکم حرمت
ہم نباشد م وهذا الاستدلال حمل الامام الغزالی اصوات المزامیر علی اصوات الطیور التی
یکون لها حسن الترنم واباح استماعها ت وہمیں دلیل
حمل کردہ است امام غزالی آوازہائے مزامیر را بر آوازہائے جانوران پرندگان مثل
قمری وغیرہ حنین ہا کہ برائے آنہا نیکو سرود ست یعنی خوش آواز ہستند
ومباح گردانیدہ است شنیدن آنہا را م فبذلك سمع بعض المغلوبین السماع
المزامیر فی غلبات الشوق ت پس ہمین جہت شنیدہ اند بعض کسانیکہ مغلوب
الحال والشوق بودند سماع را ہمراہ مزامیر در غلبہ شنیدہ اند م واما سماع مشایخنا
رضی الله تعالی عنهم فبری عن هذه التهمة وهو مجرد صوت القوال مع
الاشعار المشعرة من کمال صنعة الله تعالی ت ولیکن سماع مشایخان مایان رضی الله تعالی عنهم
پس پاک است ازین تہمت یعنی خالی از مزامیر بود و آن فقط آواز مطرب بود
ہمراہ شعرہا خبر دہندہ از کمال کاریگری خدائے تعالی م الاصل الرابع
فی الشعر ت اصل چہارم در شعر است م الشعر کلام موزون مشعر عن المعانی

الدقیقة یصدر عمن له لطف الطبع ت شعر کلامی است وزن کرده شده خبر دهنده از معنی هائے باریک و مشکل صادر میشود از شخصیکه برائے او پاکیزگی طبیعت باشد م فهو اذا کان فی الموعظة والحکمة وشرح صنع الله تعالی فاوقع فی قلب السامع ویهیج الشوق الی الصانع پس شعر وقتیکه باشد در نصیحت و حکمت وبیان کاریگر خدائے تعالی پس در آینده تر باشد در دل شنوند و میکشد شوق را سوئے کاریگر م کما جاء فی الخبر ان من الشعر لحکمة ت چنانچه آمده است در حدیث شریف که تحقیق بعض شعر البته حکمت است م ای ما هو فیه من الفواید اوقع فی الفواد بموقع فهی حکمة بالغة لتاثیر القلوب ت یعنی چیزیکه دران فایده هاست واقع تر میشود در دل بسبب موزون شدن او پس او حکمت است رسنده برائے تاثیر دلها م والطبع للوزون من مواهبه تعالی یؤتیه من یشاء کالصوت الحسن فیه للعبد کالصوت الحسن ت و طبیعت موزون از بخشش هائے او سبحانه است میدهد وی را همراه کسے را که میخواهد نیست دران کاریگری برائے بنده مانند آواز نیکو که دران دخل بنده نیست م بل هو اشرف منه لانه صفة مخصوصة الانسان وفی الصوت الحسن شرکة مع الطیور ت بلکه آن یعنی طبع موزون بهتر تر است از وی یعنی از صوت حسن زیرا که طبع موزون صفت خاص کرده شد برائے آدمی و در آواز نیکو شرکت است همراه جانوران م وما دونها من المزامیر فهو ایضا نعمة مخصوصة من عنده تعالی للعبد او فلا قبح فی نفسه اصلا ت و چیزیکه سوائے اوست از قسم مزامیر پس آن نیز نعمتی است خاص کرده شده از طرف او سبحانه سوئے بنده او تعالی پس نیست زبونی و بدی در ذات او هرگز یعنی شعر بذات خود بهتر چیز است م الا تری ان النبی صلی الله علیه وسلم حسان بن ثابت بالانشاد حتی ینشی الشعر فی مجلسه الشریف وینشد وضع المنبر حین انشاءه وقال اجو یا حسان وروح القدس معک ت آیا نمی بینی که تحقیق پیغمبر خدا صلی الله علیه وسلم حکم کرد حسان بن ثابت را بنا بر تصنیف کردن تا که تصنیف کند شعر را همدران مجلس بزرگ و میخواند رو بروئے آنحضرت

صلی اللہ علیہ وسلم وبنہاد آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم منبر را وقت تصنیف کردن حسان
شعر وگفت آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم کہ ہجو بکن اے حسان و روح القدس یعنی
جبرئیل علیہ السلام ہمراہ تست یعنی در مددگاری تست م کما ذکرہ القشیری فی ھذہ الخبر
کتابہ بالاسناد الصحیح ت چنانچہ ذکر کردہ است قاسم قشیری دریں حدیث در کتاب خود
بسند ہائے صحیح م فاذا کان الشعر من اثر الوحی فلا سبیل الی انکارہ اصلا ت
پس ہرگاہ کہ شد شعر از اثر وحی جہتہ مددگاری حضرت جبرئیل علیہ السلام پس
نیست انکار او ہرگز م قول النبی صلی اللہ علیہ وسلم ان للہ تعالی کنز تحت العرش لا لسنۃ
مفاتیحہا السنۃ الشعراء ت تائید میکند این را قول پیغمبر صلی اللہ علیہ وسلم کہ تحقیق برائے
خدائے تعالی خزانہ است زیر عرش بنا بر النسان و کلید ہائے او زبانہا شاعران
است م ولہذا سماہ النبی صلی اللہ علیہ وسلم حکمۃ کالشرع لان نزولہ من مقامہ العلی ت
وبرائے ہمیں نام نہادہ است او را یعنی شعر را پیغمبر صلی اللہ علیہ وسلم حکمت ہمچون
شرع کہ نام او حکمت است زیرا کہ نازل شدن او از مقام بلند است یعنی زیر عرش
م فثبت انہ حسن لمعنی فی عینہ کھو فلا قبح فیہ الا لعارض فی المواضع القبیحۃ ت
پس ثابت شد کہ تحقیق شعر نیکوست بنا بر معنی کہ در ذات اوست مانند او یعنی مانند
صوت حسن پس نیست زبونی در ذات او مگر بسبب عارض م والجاء ھا زبون
کالفحش والاستہزا و تزئین المحظورات شرعیۃ والہجو الرسول والمومنین والطعن فی الدین
مانند فحش و تمسخر و زینت و وصف کردن ممنوعات شرعیہ و ہجو کردن پیغمبر صلی اللہ
علیہ وسلم و مومنان و طعن کردن دین م کما فعل الشعراء الکذابون من الکفرۃ والفجرۃ
زمان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ت چنانچہ کردہ اند شاعران دروغ
گویان از کافران و فاسقان و فاجران در وقت جناب رسالت مآب صلی اللہ علیہ
وسلم م وقولہ تعالی والشعراء یتبعہم الغاوون محمول علیہم لا علی الشعراء
الذین یکون فی اشعارہم شعائر الدین وقول حکم الحکمائے ت کہ شاعران
پیروی میکنند ایشان را گمراہان و را ہان حمل کردہ شدہ بر آنہا یعنی بر شاعران

دروغ گویان نه بر شاعرانیکه باشند شعرهائے ایشان نشان دین م اذ الاشعار

الصحیحة مرویة عن اکثر الصحابة رضی الله تعالی عنهم ترجمه جهت اینکه شعرهائے که

برائے نصیحت هستند روایت کرده شده انداز اکثر یاران پیغمبر صلی الله علیه وسلم

رضی الله تعالے عنهم م والدلیل الظاهر علیه ان الاشعار لقد انشد بین یدی رسول الله

صلی الله علیه وسلم بل هو انشدها ترجمه و دلیل ظاهر برین آنست که تحقیق شعرها البته

خوانده شده اند درمیان هر دو دست یعنی پیش پیغمبر صلی الله علیه وسلم بلکه آنحضرت

صلی الله علیه وسلم خود خوانده است آنها را یعنی شعرها را م وهو دلیل الظاهر الاباحة

ت و همین است دلیل ظاهر برائے مباح شدن شعر م فافهم ت پس

فهم کن م الاصل الخامس فی صوت الحسن والکلام الموزون وفی اباحتهما جمیعا

ت اصل پنجم در آواز نیکو وکلام وزن کرده شده در مباح شدن این هر دو هم م

فاذا ثبت ان سماع صوت الحسن والشعر المشعر من صنعة الله تعالی جائز

فثبت ان سماع مباح اذ اجتماع الحسن مع الحسن یوجب زیادة الحسن فیهما فهو حسن واستماعه مستحسن

ت پس هرگاه که ثابت شد که تحقیق شنیدن آواز نیکو وشعر آگاهی دهنده از کاریگرے

او سبحانه تعالی جایز است پس ثابت شد که تحقیق سماع مباح است زیرا که جمع شدن

نیکو با نیکو باعث میشود زیادتی نیکوئی را دران هر دو پس او یعنی سماع نیکو است

و شنیدن او نیک کرده شده است م ویشیر الیه قول النبی صلی الله علیه وسلم زینوا

القران باصواتکم فان الصوت الحسن یزید القران حسنا ت واشارت میکند طرف

این قول پیغمبر صلی الله علیه وسلم که زینت کنید قرآن را با آوازهائے خود چرا که

آواز نیکو زیاده میکند قرآن را از روئے نیکوئی م فالقران حسن فی نفسه واداءه

بالصوت الحسن سبب لزیادة الحسن فیه لایقاعه فی قلب السامع

ت پس قرآن نیکوست در ذات خود و ادا کردن او بآواز نیکو سبب زیادتی

نیکوئی است دران برائے واقع کردن او قرآن را در دل شنونده یعنی از جهت

تاثیر او در دلهائے شنوندگان م فاذا کان الشعر موافقا لمعناه فیدخل فی حکمة الفضل

ت پس وقتیکہ شد شعر موافق برائے معنی قرآن پس داخل خواہد شد در حکم او نیز یعنی اداے آن بآواز خوش نیکو باشد م فهو لا یخلو عن المغنیین اما فی الموعظة الحسنة فاستماعه حسن بالاتفاق ت پس شعر خالی نیست از دو معنی یا در نصیحت نیک است پس شنیدن او نیکو است بالاتفاق م واما فی صفة الجرد والامرد والنساء الحسناء فهو محمول علی اشعار حسن الحور و الغلمان فاستماعه مستحسن ایضا للتشویق المؤمن الی الآخرة. ت ویا در وصف امردنابالغ و زنان خوب صورتان پس این حمل کرده شده است بر شعرہائے نیکوئی حوران و غلام ہائے بہشتی پس شنیدن این نیز نیکوست وبرائے شوق دہانیدن او مومن را سوے آخرت م والصوت الحسن اوکد عند الاستماع ویوجب زیادة التشویق الیها وهو احسن ت وآواز نیکو تاکید میکند شعر را نزدیک شنیدن وباعث میشود زیادتی شوق را طرف آخرت و این نیکوست م ولانه سمع النبی صلی الله علیه وسلم قصیدة کعب ابن زهیر وفی صدرها ذکر حسن المرأة فتعین استماعها ت وبرائے این کہ تحقیق شنیده است پیغمبر صلی الله علیه وسلم قصیده کعب بن زهیر وحالانکه در ابتدائے او ذکر خوب صورتی زنان است پس متعین شد آن یعنی شنیدن چنین قصیده کما قال شعر بانت سعاد فقلبی الیوم متبول ٭ الی هنا مصرع ٭ هیفاء مقبلة عجزاء مدبرة چنانچه گفته است کعب بن زهیر جدا شد سعاد پس دل من امروز غمگین است وسعاد نام معشوقه است تا این مصراع اگر از پیش بینی نازک کمر است واگر از پس بینی بزرگ سرین است م وفیه صفة عجزاء فثبت ان ذکر المضو من الامرد والنساء جائز فی الشرع ت ودرین مصرع وصف سرین است پس ثابت شد که تحقیق ذکر کاریگری امرد و زنان در شعر جایز است در شرع شریف م واستماعه بالصوت الحسن مستحسن لانه سمع النبی صلی الله علیه وسلم بالقبول وقال من حفظ هذا القصیدة فله الجنة ٭٭ ت وشنیدن

شعر بآواز نیک نیکوست زیرا کہ تحقیق آنرا شنیدہ است پیغمبر صلی اللہ علیہ وسلم
بقبولیت و فرمودہ است ہر کہ یاد میگیرد ایں قصیدہ را پس برائے او جنت است
م وروینہ انہ صلی اللہ علیہ وسلم اسمعہا بالالحان فی المسجد ت و
روایت کردہ شدہ است کہ تحقیق پیغمبر صلی اللہ علیہ وسلم شنیدہ است آں
قصیدہ را بآواز خوش در مسجد م فبہذا الاسناد لدل اباح المشایخ
السماع بالاتفاق ت پس ہمیں دلیل مباح گردانیدہ اند مشایخان سماع
را باتفاق م اما ضرب الید فعند البعض استحسانہ لاطراب
قلوب المستمعین واظہار التواجد فہو کم وہو محمول علی ضرب الدف کماذکر
ت اما زدن دست بر دست پس نزدیک بعضی مشایخ نیکوئی او برائے خوش گردانیدن
دلہاء شنوندگان است واظہار وجد از ایشان واو حمل کردہ شدہ است
بر زدن دف چنانچہ ذکر کردہ شدہ است م وروی البعض انہ ضرب الاعرابی
ہکذا بین یدی انہ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم عند انشاء الشعر بالالحان حتی تواجد النبی صلی اللہ
علیہ وسلم مع الصحابۃ رضوان اللہ تعالیٰ علیہم کما سیاتی بیانہ ت و روایت کردہ اند بعض کہ تحقیق زدہ است اعرابی ہمچنا
درمیان ہر دو دست یعنی پیش رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم نزدیک خواندن شعر
بآواز خوش تا اینکہ وجد کرد نبی صلی اللہ علیہ وسلم ہمراہ صحابہ رضی اللہ عنہم چنانچہ
قریب می آید بیان او م

الاصل السادس فی شروط الاباحۃ ت

اصل ششم در شروط ہائے مباح شدن سماع م اجمع الصوفیۃ والمحدثون علی
ان السماع بالنظر الی نفسہ مباح والعلۃ للحرمۃ التلہی ت جمع شدہ اند صوفیان
ومحدثان بر اینکہ تحقیق سماع بنظر کردن سوئے ذات خود مباح است و سبب حرام
شدن لہو لعب است م دما رو الفقہاء من الاخبار والآثار فی حرمتہ فہو محمول
علیہ فیفقد انہا فقد الحرمۃ ضرورۃ ت وآنچہ روایت کردہ اند فقیہان از حدیثہاء در
حرام شدن او پس حمل کردہ شدہ است بر لہو لعب و بہ گم شدن علت گم خواہد
شد حرمت بالضرور م کما قال شیخنا نظام الملۃ والدین قدس اللہ سرہ العزیز

ضرب الید

وھو مقتداء علماء الدین ویکون لہ مقام الاجتہاد
و فی عصرہ ؞ ؞ ؞ ؞ ؞ ؞ ت چنانچہ فرمودہ است
شیخ مایان رحمۃ اللعالمین سلطان المشایخ فی السموات والارضین محبوب الٰہی
حضرت نظام الحق والدین والدین قدس اللہ تعالیٰ سرہ العزیز واو پیشوائے
عالمان دین است و ہست برائے او مقام اجتہاد در زمان اوم والسماع فی نفسہ
مباح وانما اختلف حکمہ لعارض فی احد الامور الاربعۃ التی لابد السماع منہا
وھو المسمع والمسموع والمستمع والہ الاستماع ت سماع
در ذات خود مباح است و مختلف نشدہ حکم او مگر بعارض در یکے از امرہا ؞ ؞ ؞
کہ ضرور است برائے سماع از آنہا یکے شنوانندہ یعنی مطرب دوم شنیدہ شدہ
یعنی شعرہا وسوم شنوندہ یعنی صوفی وچہارم ساز سماع م فالذی فی المسمع
ان یکون ممن یسمع مظنۃ الفتنۃ ت پس چیز یکہ در شنوانندہ است اینکہ
باشد شخصیکہ می شنواند جائے گمان فتنہ یعنی امرد یا زن باشد م وفی المسموع
ان من الشعر ما نھی عن مثلہ الشرع ت وچیز یکہ در شنیدہ شدہ است کہ تحقیق
بعض شعر آن چیز باشد کہ منع کردہ است از مانند او شرع م والمستمع ان یزید
السماع فی الھواء ویدعوہ الی التصنع والریاء ؞ ت وچیز یکہ
در شنوندہ است اینکہ زیادہ میکند او را سماع ہوا وحرص ودعوت میکند او را
سوئے خود ساختگی وریاء م وفی الالہ ان یکون شیئا من المزامیر ت
وچیز یکہ در ساز ست اینکہ باشد چیزے از مزامیر م فاذا کان السماع منزھا
عن ھذہ العوارض فھو مباح بالاتفاق ت پس ہرگاہ کہ باشد سماع پاک
ازیں عارضہا پس او مباح است بالاتفاق م ولہ دلایل من المعقول
والمنقول فالمعقول کما ذکرنا المنقول فذکرہ فی ھذا الاصول ت وبرائے ایں دلیل
ہائیست از علم معقول ومنقول لیکن معقول چنانکہ ذکر کردیم ولیکن منقول پس ذکر
کنیم او را دریں اصلہا م الاصل السابع فی تمسکاتہ من الآیات

ت اصل ہفتم در دلیل ہائے سماع است م از آیتہا الاولیٰ قال اللہ تعالیٰ
فبشر عبادی الذین یستمعون القول فیتبعون احسنہ آیۃ
ت آیت اول گفتہ است خدائے تعالیٰ پس بشارت دہ بندگان مرا چنیں ہا کہ میشنوند
سخن را پس متابعت میکنند بہتر ترین او را م فالقول یقتضی التعمیم ولاستغراق
یس سخن تقاضا میکند عموم وشمول را یعنی عام شدن سخن از خالق
ومخلوق والدلیل علیہ انہ مدحہم باتباع الاحسن اذ تفضیل الشیٔ علی نفسہ لایجوز
ت ودلیل بر عموم این است کہ تحقیق خدائے تعریف کردہ است بندگان
خود را بتابعت خوشترین سخن واگر فقط سخن خالق مراد میبود پس معنی یتبعون احسنہ
درست نمیشود چرا کہ سخن خالق تمام احسن است جہتہ آنکہ بزرگی شئے
بر ذات خود جائز نیست م فثبت ان المراد بہ جنس القول من کلامہ تعالیٰ وکلام مخلوقہ
ت پس ثابت شد کہ تحقیق مراد بسخن جنس سخن است از کلام او سبحانہ و
وکلام بندہ اوم ولو کان الالف واللام بدلا من المضاف الیہ کما اراد الزاہدی
ای یستمعون قولی فالشعر اذا کان موافقا لمعناہ یدخل فی حکمہ ایضا ت واگر
باشد الف ولام عوض از مضاف الیہ چنانچہ ارادہ کردہ است صاحب تفسیر
زاہدی یعنی یستمعون قولی مراد گرفتہ معنی این میشود کہ بشارت دہ بندگان مرا
کہ میشنوند سخن مرا پس شعر وقتیکہ باشد موافق برائے معنی سخن خدائے تعالیٰ
داخل خواہد شد در حکم آن نیز م الثانیۃ قال اللہ تعالیٰ واحل لکم الطیبات ایۃ
وھو ما یکون بہ طیب النفس الا ان یکون حرمۃ منصوصۃ
ت آیت دوم گفتہ خدائے تعالیٰ کہ حلال کردہ شدہ است برائے شمایان طیبات
واو چیز نیست کہ شود بآن خوشی نفس مگر اینکہ باشد حرام شدن او ظاہر کردہ شدہ
م اذ الاصل فی الاشیاء ھی الطہارت ت زیرا کہ در اصل در ہمہ چیز ہا
پاکی است م والسماع اطیبہا لانہ طیب القلب وروح الروح فھو ایضا حلالۃ بدلالۃ النص
ت وسماع پاکیزہ ترین وخوشترین آنہاست زیرا کہ باد خوشی دل وخوشی

روح است پس او نیز حلال است بسبب دلالت کردن دلیل م الثالثة قال الله تعالیٰ
وجعل لكم السمع والابصار والافئدة قليلا ما تشكرون ت آیۃ سوم گفت
خدائے تعالی گردانید برائے شما یان شنوائی و بینائی ہا و لیکن کم شکر میکنید م وهو تعالیٰ
يمتن على العباد وهو يشتمل كل المسموعات الا ما يدعو الى الفسق فالسماع الذى ليس له من
المحظورات الشرعية شئ فهو داخل فى حكمه ؞ ؞ ؞ ؞ ؞ ؞ ؞
ت وا و سبحانہ تعالی احسان نہادہ است بہ شنوائی بر بندگان و او شامل است
جمیع چیز ہاء شنودہ شدہ را مگر آن چیز کہ دعوت میکند بسوئے فسق و فجور پس سماعی
کہ نباشد برائے او از ممنوعات شرعیہ کسے چیز پس او داخل است در حکم آن
یعنی در احسانات خداء تعالی م واستم سامدون وقوله تعالى واستفزز
من استطعت منهم بصوتك فهذه النصوص ما ولة وفيها اقوال المفسرين ت لیکن قول
خدائے تعالی کہ بعضی آدمیان شخصی ہست کہ خرید میکند لہو سخن را یعنی رغبت میکند بسوے
سخنان لہو و در آخر آیت فرمودہ است اولئك لهم عذاب مهين یعنی
برائے اوشان است عذاب رسوا کنندہ و قول او سبحانہ کہ در سرزنش کافران میفرماید
کہ شما یان در لہو و لعب افتادہ اید پس ازین معلوم میشود کہ لہو لعب کار کافران است
نہ مومنان و قول او تقدس و تعالی در خطاب ابلیس کہ گمراہ بکن کسے را کہ مقدور میدار
باواز خود پس این دلیل ہائے کہ فقیہاں در باب حرام شدن سماع می آرند تاویل کردہ
شدہ اند و درانہا قول ہائے مفسران است م قال بعضهم لهو الحديث هو السحر
والكهانة وفى السمود هو اللعب والاستهزاء وفى الصوت هو الذى يدعو الى الفساد
ت گفتہ اند بعضی آنہا کہ مراد از لہو لعب حدیث جادو و کہانت است و در سمود مراد
بازی و تمسخر است و در آواز آن چیز مراد است کہ میطلبد بسوئے فساد م وقال بعضهم
المراد بها الغناء فتعين العمل بقول البعض ليس بواجب كما ذكر ت و گفتہ اند بعضی
مفسران کہ مراد بآن غناء است پس معین کردن عمل بقول بعضی واجب نیست
چنانچہ ذکر کردہ شدہ است در ابتدائے کتاب کہ صوفیان مذہب معین اختیار نمیکنند

م ولئن سلم تاویلهم فالتوفیق بین الاقوال ممکن ت واگر تسلیم
کرده شود تاویل اوشان پس موافقت میکند درمیان قولها ممکن است م اذ المراد بها
غناء الجاهلیة وهی استماع الاشعار التی تکون فیها اوصاف حروب الکفار وذکر معاشقهم
ووصف اصنامهم ت زیراکه مراد غناء غناء ایام کفر و جاهلیت باشد واین شنیدن
شعرها ئیست که باشد دران قصه جنگها کافران از قبیل شجاعت و جلاوت ایشان
وذکر عشق بازی آنها وتعریف بت هاے اوشان م فالاصل ان اللهو واللعب الدعوت
الی المفساد فیه موجود ت پس اصل اینست که تحقیق لهو لعب و طلبیدن
سوئے فساد در غناء جاهلیت موجود است م والدلیل علیه آخر آیة اولی لیضل عن
سبیل الله ت ودلیل برایں آخر آیت اولی ست که فرموده ست
خدائے تعالےٰ دربیان لهو حدیث در آخر آیت تاکه گمراه کند از راه خدائے تعالےٰ
وظاهر است که موجب گمراهی همین غناء ایام جاهلیت است نه غناء مطلق م فاسماع
الذی یفتح سمع الاغناء ویدعوا الی سبیله تعالی بترک الالتفات عما سواه فهو
خارج عن حکمات ت پس سماعی که کشاده میکند شنوائی شنوندگان را یعنی دیده وگوش
عبرت را واکند و دعوت میکند طرف راه او سبحانه بگذاردن التفات از آنچه سوائے
اوست سبحانه پس او خارج است از حکم آن یعنی از حکم غناء گمراه کننده م ولهذا اول ابن
مسعود رضی الله تعالی عنه هو الحدیث بالشعر ایضا ت وبرائے
همیں تاویل کرده است ابن مسعود رضی الله تعالے عنه لهو حدیث را بشعر نیز م لان سماع
الشعر فی نفسه لیس بحرام لانه سمع النبی صلی الله علیه وسلم و انشد ه الصحابة رضی الله
تعالی عنهم ت وشنودن شعر در ذات خود حرام نیست چراکه تحقیق شنیده است
پیغمبر صلی الله علیه وسلم وخوانده اند او را یعنی شعر را اصحاب رضی الله عنهم پیش
آنحضرت صلی الله علیه وسلم م فالحرمة فیه بعارض وهو الاستهزاء فی الدین
والاضلال لتزئین الکفر فی قلوب المسلمین کما ذکرنا
فی شان الشعراء الضالین ت پس حرام شدن دران بسبب عارض است د

این تسخر است در دین و گمراه کردن بسبب زینت دادن کفر و لهائے مسلمانان چنانچه
ذکر کردیم در شان شاعران گمراهان م فحکمه سائر فی الغناء ایضا ت پس حکم آن
یعنی شنودن شعر جاری است در غناء نیز یعنی غناء در ذات خود حرام نیست بلکه حرمت او
بسبب عارض است مثل سرائیدن امرد و زن یا دران مزامیر باشد م فهو اذا کان
فارغا عن هذه العوارض فمباح بالاتفاق ت پس او یعنی غنا وقتیکه باشد فارغ
ازین عارضه ها که موجب حرمته هستند پس مباح خواهد شد بالاتفاق م فافهم ت پس
فهم کن م الاصل الثامن فی تمسکاته من الاخبار المشهورة ت اصل هشتم در
دلیل هائے سماع است از حدیث هائے مشهوره م فمنها ماروی الثقات عن عائشة
رضی الله عنها بالاسناد الصحیح ت پس بعضی ازانها چیزی هست که روایت کرده شده است از عائشه
رضی الله تعالے عنهما به سندهائے صحیح م ان ابابکر رضی الله عنه دخل علیها وعندها
جاریتان تغنیان وتضربان بدفین ورسول الله صلی الله علیه وسلم مسجی
بثوبه فنهرهما فکشف رسول الله صلی الله علیه وسلم و
عن وجهه وقال دعهما یا ابابکر فانها ایام عید
ت که تحقیق ابابکر رضی الله تعالی عنه داخل شد بران یعنی در خانه عائشه رضی الله تعالی
عنها و نزدیک او دو زن نوجوان می سرائیدند و دف میزدند و رسول صلی الله علیه وسلم
بر روئے مبارک خود چادر گرفته دراز شده بودند پس منع کرد ابوبکر رضی الله عنه آن هر دو
را پس بکشاد رسول صلی الله علیه وسلم چهره مبارک خود را و فرمود که بگذار این هر دو را ای
ابابکر چراکه تحقیق این روزهائے عید است م وفی روایة اخری قال ابوبکر
مزمار الشیطان مرتین فقال النبی صلی الله علیه وسلم دعهما یا
ابابکر فان لکل قوم عیدا وعیدنا هذا الیوم ت و در روایت دیگر است که گفت ابوبکر مزمار
الشیطان دو بار پس فرمود پیغمبر صلی الله علیه وسلم بگذار این هر دو را اے ابوبکر چراکه تحقیق برائے
هر قوم عید است و عید ما یان همین روز است م فهذا ابی ابوبکر یدل علی حرمته
السابقة لعلة التلهی والدعوة الی الفساد والتی توجد فی غناء الجاهلیة

ت پس منع کردن ابی بکر رضی اللہ عنہ دلالت میکند بر حرمت اولی غناء بسبب لہو وطلبیدن سوئے فساد چنین سبب وفساد کہ یافتہ میشود در غناء ایام جاہلیت م وتسلیم رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم یشیر الی اباحۃ للاحقۃ وبالنظر الی الاصل ت وسلم داشتن رسول خدا صلی اللہ علیہ وسلم اشارہ میکند سوئے اباحت لاحقہ آن بنظر کردن طرف اصل م وھو الصوت الحسن والکلام الموزون المتحلی ن من الحکمۃ والموعظۃ وحب اللہ تعالی و حب الرسول ت وآن آواز نیکوست وکلام وزن کردہ شدہ زیبایش دادہ شدہ از حکمت ونصیحت ودوستی خدا تعالے ورسول صلی اللہ علیہ وسلم م فاذا کان غناء الجاھلیۃ حراما لتھیا للسکر والاصنام ت پس وقتیکہ شد غناء ایام جاہلیت حرام جہت اشتمال مسکرات وبتان م فکان غناء الاشعار اللتی یکون فیھا ذکر الاٰیۃ المنعمۃ ونعمائہ المودعۃ منتجا بتزئین الاسلام فی القلوب والدعوۃ الی دار السلام عند علام الغیوب ت پس باشد غناء شعرہائیکہ باشد دران ذکر آیت انعام کنندہ وذکر نعمت ہائے او جل شانہ کہ نہادہ شدہ اند یعنی حصہ بحصہ رسیدہ اند ہر یک را نتیجہ دہندہ بہ زینت اسلام در دلہائے وطلبیدن سوئے خانہ سلامتی نزدیک دانندہ غیبہا م وکذلک قال الصوفیۃ السماع محرک القلوب الی عالم الغیوب ت وبرائے ہمیں گفتہ اند صوفیان کہ سماع حرکت دہندہ دلہاست سوئے دانندہ غیبہا م فان قلت اذا کانت اباحۃ مقیدۃ فی یوم العید فکیف یدل علی استماعہ فی غیر ذلک الوقت ت پس اگر گوئی ہرگاہیکہ شد مباح شدن سماع قید کردہ شدہ در روز عید پس چگونہ دلالت میکند بر شنیدن او در غیر الوقت م قلت المراد بالعید یوم عید بہ السرور ت خواہم گفت کہ مراد بہ عید روز عید ست کہ دران خوشی باشد م والدلیل علیہ ذکر الایام ت ودلیل برایں ذکر روزہاست یعنی جناب رسالت مآب صلی اللہ علیہ وسلم ایام عید فرمودہ نہ یوم عید حالانکہ یوم عید یکروز میباشد م ویؤیدہ قولہ تعالی ت وتائید میکند ایں را قول خدائے تعالے

م ربنا انزل علینا مائدة من السماء الی الآخر آیة لتکون عیدا لاولنا واٰخرنا ت معنی این ست اے پروردگار ما بر ما نازل کن مائدہ از آسمان تا آخر آیت کہ میشود عید برائے اول ما و آخر ما م فالمراد بالعید العادة السرور ت پس مراد بہ عید عود کردن خوشی ست بالاتفاق م فثبت ان کل یوم یعود به السرور فهو عید ت پس ثابت شد بانکہ تحقیق ہر روزے کہ عود میکند دراں خوشی پس او عید ست م ومنها ما روی عن عایشة رضی الله عنها ت وبعضی از اخبار مشہور خبرے ہست کہ روایت کردہ شدہ است از عایشہ رضی اللہ عنہا نیز آنہا م قالت کانت عندی جاریة من الانصار فزوجتها الی رجل من الانصار ت کہ تحقیق عایشہ گفت کہ بود نزدیک من یک دختر از انصار پس نکاح کردم او را بسوئے مرد از انصار م فقال رسول الله صلی الله علیه وسلم یا عایشة الا تغنین هذا الحی من الانصار فانهم یحبون الغناء ت پس گفت رسول خدا صلی اللہ علیہ وسلم اے عائشہ آیا غنا چرا نمیکنی این قبیلہ را کہ از انصار ست پس چرا کہ تحقیق ایشاں دوست میدارند غنا را م فهذا الحدیث دلیل اباحة مطلقة لان النبی صلی الله علیه وسلم وصف الانصار بحب الغناء ت پس این حدیث دلیل مباح شدن مطلق غناست چرا کہ پیغمبر صلی اللہ علیہ وسلم تعریف کردہ است انصار را بہ دوستی غنا م وقد قال الله تعالی فی شان اصحابه ولکن الله حبب الیکم الایمان وزینه فی قلوبکم وکره الیکم الکفر والفسوق والعصیان ت وتحقیق گفتہ است خدائے تعالی در شان یاران آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم ولیکن خدا تعالی محبوب گردانیدہ است سوئے شمایان ایمان را و زینت دادہ است او را در دلہائے شمایان و مکروہ داشتہ سوئے شمایان کفر را و فسق را و گناہ را م فلو کان الغناء معصیة لکان علیهم مکروها لا محبوبا ت پس اگر بودے غنا گناہ البتہ بودے بر او شان مکروہ نہ پسندیدہ م فثبت به ان استماعه مستحب فی کل الازمان فلا یخص فی الولیمة الذی الحدیث لا یتعین فی وقت دون وقت فیشمل کل الاوقات ت پس ثابت شد

باین کہ تحقیق شنیدن غناء مستحب است در جمیع اوقات پس خاص نیست در ولیمہ جہت اینکہ دوستی سمعین نمیشود دریک وقت بدون وقت دیگر پس شامل باشد ہمہ وقتہا را و ولیمہ طعام وقت صبح روز دوم شادی را گویند م فافہم ت پس فہم کن م وفی اباحتہ کثیرا من الاخبار المسندۃ من حیث لا یحصی عددھا ونحن اکتفینا بالحدیثین اذھما کافیان للشہادۃ ت و در مباح شدن او بسیار ست از حدیثہا سند کردہ شدہ ازیں حیثیت کہ احاطہ نکردہ شود تعداد او شان و ما کفایت کردیم بہ دو حدیث زیرا کہ آن ہر دو کفایت کنندگان اند برائے گواہی م وما روی الفقہاء من الاخبار عن ابی امامۃ وجابر وغیرھما رضی اللہ تعالی عنہم فی حرمتہ فلا یتصل بصحۃ الاسناد ت وچیزے کہ روایت کردہ اند فقیہاں از حدیثہا از ابی امامۃ و جابر و غیر ایں ہر دو رضی اللہ تعالے عنہم در حرام شدن او پس متصل نمیشود بہ صحیح شدن سند کردن م فلا یعتبر عند المحدثین کما ذکر الشیخ مجد الدین رحمۃ اللہ تعالی فی کتابہ صراط المستقیم ت پس اعتبار نکردہ خواہد شد نزدیک محدثاں چنانچہ ذکر کردہ است شیخ مجد الدین رحمۃ اللہ علیہ در کتاب خود کہ مسمی بہ صراط مستقیم است م ولو اعتبر فلا یعارض حدیث عائشۃ رضی اللہ تعالی عنہا لانہا اشہر منہا ت واگر اعتبار کردہ شود پس مقابل نمیشود حدیث عایشہ رضی اللہ تعالی عنہا را چرا کہ او مشہور ترست در نسبت از اں ہر دو م ولو تاملت فیہما العرفت ان کل واحد منہا دلیل علی اباحتہ ت واگر تامل کنی تو دران ہر دو حدیث ہر آئینہ خواہی شناخت کہ تحقیق ہر یک از اں ہر دو دلیل است بر مباح شدن او نیز م فالاول ما روی عن ابی امامۃ رضی اللہ تعالی عنہ ت پس اول آنچیز یست کہ روایت کردہ شدہ است از ابی امامۃ رضی اللہ تعالی عنہ م انہ قال علیہ الصلوۃ والسلام ما من رجل یرفع صوتہ فی الغناء الا یبعث اللہ علیہ الشیطانین احدھما علی ھذا المنکب والآخر علی ھذا المنکب ت کہ تحقیق او گفت کہ فرمود آنسرور صلی اللہ علیہ وسلم نیست ہیچکسے از مردم کہ بلند میکند آواز خود را در غناء مگر میفرستد خدائے تعالی برا و دو شیطان یکے ازان ہر دو بر یک شانہ

دوم بر شانہ دوم م قالوا عید یرجع الی رفع الصوت عند الغناء لا
الی استماعہ ت پس وعید یعنی وعدہ ترسانیدن رجوع میکند سوئے بلند کردن آواز غنا
نہ سوئے شنیدن او م فلا حجۃ للمنکر فی حرمۃ اذا ھو یزاحمۃ عند الا
ستماع فھو ممنوع لمن جھر فیدل علی جواز الاستماع ت پس نیست حجت برائے منکر در
حرمتہ آن زیراکہ آن یعنی بلند کردن آواز مزاحمت میکند آنرا یعنی غنا را نزدیک
شنیدن پس بلند کردن آواز منع کردہ شدہ است برائے آنکسے کہ بلند کند
آواز را نزدیک غناء پس دلالت میکند بر جایز شدن شنیدن او نیز م الا تری
ان الناس امروا بالاستماع والانصات عند تلاوۃ القران اذ التکلم
یزاحم الاستماع ت آیا ندیدی کہ آدمیان حکم کردہ شدہ اند
بہ شنیدن و خاموش ماندن نزدیک تلاوت قرآن جہت اینکہ کلام کردن مزاحمت
میکند شنیدن را م فافھم ت پس فہم کن م اما الاخر ما روی عن جابر
رضی اللہ تعالیٰ عنہ عن النبی علیہ الصلوٰۃ والسلام ت لیکن حدیث دویم آن چیز یست
کہ روایت کردہ است جابر رضی اللہ تعالیٰ عنہ از پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وسلم قال علیہ
السلام ان ابلیس اول من ناح و تغنی فھو ماول بالنیاح بالریاء
و تغنی باللھو والاستہزاء اذ نوحۃ و غناء دعوا الی الریاء واللھو فھو ممنوع بالاتفاق
ت گفت آن سرور صلی اللہ علیہ وسلم کہ تحقیق ابلیس اول آنکس است کہ نوحہ ساختہ
است و سرائیدہ است پس این حدیث تاویل کردہ شدہ است بہ نوحہ کردن بریاء
و سرائیدن بلہو و تمسخر سبب اینکہ نوحہ شیطان و سرائیدن او طلبیدن است طرف
ریاء و لہو پس این منع کردہ شدہ است بالاتفاق م اما النوحۃ علی فوت العبادۃ
والغناء لطیب القلب فلا یشبہہ فھو مباح کما ثبت ∴ ∴ ∴ ∴
ت لیکن گریہ کردن بر فوت شدن عبادت و سرائیدن برائے خوشی دل پس
مشابہ نمیشود آنرا یعنی نوحہ را کہ برائے تمسخر و لہو ست و غناء را کہ دعوت میکند سوئے
فساد پس این مباح ست چنانچہ ثابت شدہ است م فیھا انا محصل التوفیق بین

الاخبار وهو الاصل ت پس باین تقریر حاصل میشود موافقت درمیان حدیثها و همین اصل است م اما قولهم الغناء حرام والجلوس فیها فسق والتلذذ بها کفر فهو افتراء المحض منه لیس فیه ذوق کلام النبی علیه السلام ت لیکن قول فقیهان که سرائیدن حرام است ونشستن دران فسق است ولذت گرفتن بآن کفر است پس این قول افترا محض ست از پیغمبر صلی اللہ علیہ وسلم ونیست دران ذوق کلام آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم م اذ التلذذ بالحرام وان کان زنا لیس بکفر عند اهل السنة والجماعة ت چرا که لذت گرفتن بحرام واگرچہ باشد مثل زنا لیکن نیست کفر نزدیک اہل سنت والجماعت م فهذا القول یرجع الی عقیدة اهل الهواء فلا تعتقد ت پس این قول رجوع میکند سوئے عقیدۂ اہل ہوا یعنی خوارج ومعتزلہ کہ مرتکب گناہ کبیرہ نزد ایشان کافر میشود پس اعتقاد کردہ خواہد شد بعقیدۂ آنہا م الاصل التاسع فی الاثار المروية عن الثقات ت اصل نہم در خبرہائے مشہورہ از مردمان ثقہ م روی الشیخ العارف ابو طالب المکی رحمة اللہ تعالی علیہ عن کثیر من السلف صحابی وتابعی وغیرهم ان السماع مباح وسمع کثیر من الصحابة والتابعین ت روایت کردہ است شیخ عارف ابو طالب مکی رحمتہ اللہ تعالی علیہ از بسیاری مردمان سلف صحابیان وتابعیان وسوائے ایشان کہ تحقیق سماع مباح ست وشنیدہ اند بسیار کس از صحابہ وتابعین رضی اللہ تعالی عنہم م وقوله معتبر لوفور علمه وکمال حاله وعلمه باحوال السلف ت وقول این شیخ عارف معتبر است برائے زیادتی علم او وکمال حال وو علم او باحوال السلف م وقال ان انکر هذا السماع مجملا مطلقا غیر مقید ومفصل یکون انکارا علی سبعین صدیقا ت وگفتہ است کہ اگر انکار کردہ شود این سماع مجمل ومطلق بدون کسے قید وتفصیل خواہد شد انکار بر ہفتاد راست گویان م وان کنا نعلم الانکار اقرب الی طبع القراء المتزهدین ت واگرچہ ہستیم ما کہ میدانیم انکار را قریب تر طرف طبیعت قاریان متزہدان ومتزہد آن را گویند کہ بتکلف خود را زاہد سازد وصورت پر مکر وریا نماید

م وانا لا نفعل ذلك لانا نعلم ما لا يعلمون وسمعنا من السلف الصالح
ما لا يسمعون ت وتحقیق که ما یکنیم انکار چرا که ما میدانیم چیزیرا که نمیدانند
اوشان وشنیده ایم از سلف صالح چیزیکه نشنیده اند اوشان م وقال
ایضا ان المنکر للسماع على الاطلاق من غیر تفصیل لا یخلو من احد الافات الثلثة
ت وگفته است او نیز که تحقیق منکر سماع مطلقاً بدون تفصیل خالی نیست
از آفات های سه م اما جاهل بالسنن والاثار ت یا جاهل است به سنتهائے
وحدیث هائے م واما مغتر بما ابیح له من اعمال الاخیار ت
ویا تنگ کننده است نفس خود را بآنچیز که مباح کرده شده است برائے او
از عمل هائے نیک م واما جامد الطبع لا ذوق له وهو کحمار یحمل اسفار
ت ویا کند ذهن است نیست ذوق برائے او واین مانند خر است که
بر میدارد کتابها را م وذکر فی کتاب البیان فی الفقه روی عن عثمان رضی
الله تعالى عنه انه کان عنده جاریتان تغنیان فلما کان وقت السحر
قال امسکا فان هذا وقت الاستغفار ت وذکر کرده شده است در کتاب بیان که
در علم فقه است که روایت کرده شده است از عثمان رضی الله تعالے عنه
که تحقیق بود نزدیک او دو کنیزک که میسرائیدند پس هرگاه بیکه وقت سحر میشد

میگفت کہ بند شوید یعنی خاموش شوید چراکہ این وقت صبح است م وروی
الشیخ عبد الرحمن السلمی باسناد عن ابن عمر رضی اللہ تعالی
عنہما انہ سئل عن الغناء فقال لا بأس اذا لم یکن معہ شراب ت وروایت کردہ شیخ عبد الرحمن
سلمی بسند کردن از ابن عمر رضی اللہ تعالی عنہما کہ تحقیق او سوال کردہ شد از
سرائیدن پس گفت کہ نیست خوف بآن وقتیکہ نباشد ہمراہ او شراب
م وفی تہذیب الامام الشافعی ان عمر رضی اللہ تعالی عنہ اذا خلا فی دارہ ترنم
بالبیت والبیتین ت ودر تہذیب الاخلاق امام شافعی رحمۃ اللہ علیہ است
کہ تحقیق حضرت عمر رضی اللہ تعالی عنہ وقتیکہ خالی میشد در خانہ خود یعنی
تنہا میشد ترنم میکرد بایک دو بیت م فاستاذن علیہ عبد الرحمن بن عوف
وھو یترنم فقال اسمعتنی یا عبد الرحمن فقال نعم اذا خلونا
منازلنا نقول کما تقول ت پس طلب اذن کرد بران عبد الرحمن بن عوف
یعنی ارادہ درآمدن کرد نزدیک او وحالانکہ او ترنم میکرد پس گفت او
آیا شنیدی تو ای عبد الرحمن پس گفت آری وقتیکہ خالی میشوم مکان
ہائے خود را میگوئیم چنانکہ تو میگوئی م فثبت بھذا ان الغنا التطیب
النفس مباح وھو متعارف بینہم ت پس ثابت شد باین کہ تحقیق

غنا بنا بر خوش نمودن نفس مباح است وہمین است مشہور میان
اوشان ہم وذکر الغزالی عن یونس بن عبد الاعلی انہ قد سالت الامام
الشافعی عن اباحۃ اہل المدینۃ السماع فقال لا اعلم احدا من علماء الحجاز ان یکرہ
السماع الا ان یکون منہ فی الاوصاف منکرا ت وذکر کردہ است امام غزالی از یونس
بن عبد الاعلی کہ تحقیق او گفت کہ تحقیق سوال کردہ شد امام شافعی از
مباح کردن اہل مدینہ سماع را پس گفت نمیدانم کسی را از علمائے حجاز
کہ مکروہ پندارد سماع را مگر اینکہ باشد ازان در وصفہا کسی چیز انکار
کردہ شدہ ہم اما قول ابن مسعود رضی اللہ عنہ الغناء وینبت النفاق
فی القلب کما ینبت الماء البقل فہو دلیل علی اباحۃ ایضا ت لیکن قول
ابن مسعود رضی اللہ تعالے عنہ کہ غنا میرویاند نفاق را در دل چنانکہ
میرویاند آب سبزہ را پس این دلیل است بر مباح شدن او نیز ہم
اذ النفاق لا یصلح الا فی امر صالح بان یکون الفاعل نیۃ فاسدۃ فالنیۃ
الفاسدۃ یفسد العمل ت چرا کہ نفاق صلاحیت نمیدارد مگر در امر نیک باین
طور کہ باشد برائے فاعل نیت فاسد پس نیت فاسد فاسد میکند عمل را
ہم فثبت بہ ان الغناء فی نفسہ امر صالح بالاتفاق ت پس ثابت شد

بانیکہ تحقیق غنا در ذات خود امر نیک است بالاتفاق م اما قول عثمان

رضی اللہ عنہ ما تغنیت ولا تمنیت ولا مسست ذکری بیمینی منذ

بایعت رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فھو محمول علی غناء الجاھلیۃ للتوفیق لاثار بین القولین وھو الاصل

ت لیکن قول حضرت عثمان رضی اللہ تعالی عنہ کہ نہ سرائیدم ونہ آرزو کردم ونہ

مساس کردم شرمگاہ خود را بدست راست خود از وقتیکہ بیعت کردہ ام

از رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم پس این قول حمل کردہ شدہ است بر غناء

ایام جہالت وبر آنچیز کہ مشابہ اوست چنانچہ غنا کردہ میشد در زمان جاہلیت

برائے موافقت خبرہائے درمیان ہردو قول وہمیں اصل ست یعنی میان

ہردو قول حضرت عثمان کہ از قول اول کہ نزد او دو کنیزک میسرائیدند

اباحت معلوم میشود وازین قول ثانی عدم اباحت م ولذلک قال الشیخ

فی السماع حلال وحرام وشبہۃ ت وبرائے ہمیں گفتہ است حضرت

سلطان المشایخ رحمتہ اللہ للعالمین رضی اللہ تعالے عنہ کہ در سماع

حلال وحرام وشبہۃ است م فمن سمع بنفس مشاھدۃ شہوۃ وھوی

فھو حرام المشابھۃ غناء الجاھلیۃ ت پس شخصی کہ میشنود بنفس مشاہدہ شہوت

وہوا وحرص پس این حرام ست بسبب مشابہ بودن او غناء ایام جاہلیت را

م ومن سمع بطبع علی صفة مباح من جاریة او زوجة کان فیه دخول

شبهة اللهو ت وشخصیکہ بشنود بطبیعت بر صفت مباح از کنیزک خود

یا از زوجہ خود باشد دران داخل شدن شبہہ لہو زیرا کہ بذات خود مباح

است لیکن مشابہ لہوست م ومن سمع بقلب سلیم عن اللهو والطبع

للاعتبار والانتباہ والشوق الی لقاء اللہ تعالی فهو حلال بالاتفاق

ت وکسیکہ بشنود بدل سالم از لہو ولذت طبع برائے عبرت وخبردار شدن

وشوق سوئے ملاقات باریتعالے پس این حلال است بالاتفاق

م ویومی الیہ اقوال الصوفیة ت واشارہ میکند سوئے

این قولہائے صوفیان م قال ذی النون السماع وارد حق یزعج القلب

الی الحق فمن اصغی الیہ بحق تحقق ومن اصغی الیہ بنفس تزندق

ت گفتہ است ذوالنون مصری کہ سماع وارد حق تعالی است

برانگیختہ میکند دل را بسوئے حق تعالی پس کسیکہ گوش کند طرف او بہ

حق محقق شد وکسیکہ گوش کند طرف او بتقاضائے نفس زندیق شد

م وکذا قال الشبلی رحمة اللہ علیہ حین سئل عنہ ظاهرہ فتنة وباطنہ عبرة

فمن عرف الاشارة حل لہ السماع والا فقد استدعی الفتنة وتعرض للبلیة

ت وہمچنیں گفتہ است شیخ شبلی رحمۃ اللہ علیہ وقتیکہ سوال کردہ شد ازاو
گفت کہ ظاہر سماع فتنہ است و باطن او عبرت است پس ہر کہ شناخت
اشارہ را حلال شد برائے او سماع و اگر نہ پس تحقیق درخواست کرد فتنہ را
و پیش آمد بلا ہا م فثبت بہا ان السماع اللطیف غذاء الارواح لاھل المعرفۃ
و بالنظر الی نفسہ حسن قبیح اصلا اذ ھو حظ الارواح و بہ
ھزت الاشباح ت پس ثابت شد باینکہ تحقیق سماع لطیف
غذائے روح ہاست برائے اہل معرفت و نظر کردن سوئے ذات
خود نیکوست زبون نیست ہرگز جہتہ ایں کہ او حظ روح ہاست و باو
جنبش جسم ہاست م کما قال ابو علی الدقاق السماع لطف غذاء الارواح
لاھل المعرفۃ و لکن حکمہ مختلف بحکم المستمعین ت چنانکہ گفتہ است ابو علی دقاق
کہ سماع الطف تر غذائے ارواح ہاست بنا بر اہل معرفت ولیکن
مختلف میشود حکم او بہ حکم شنوندگان م فمن حملہ علی حق فلہ حق و من
حملہ علی ضدہ فھو کذلک ت پس ہر کہ حمل کرد او را بر حق
پس برائے او حق است و کسیکہ حمل کرد او را بر ضد او یعنی بر خلاف
حق پس او ہمچنیں است یعنی سماع ہم خلاف است م فھو کالرائحۃ

الشجرینة اذا هبّت علی البساتین بروح المشام بطیبة واذا مرت علی المزابل یحرق نفسہات پس سماع مانند باد درخت ہاست وقتیکہ ورد بر باغ ہا راحت می بخشد مشام را بخوشبوئی خود و وقتیکہ میگذرد بر قاذورات میسوزاند آنرا ذات او بسبب بدبوئے م فالاحتیاط به علی قدر استعداد للمستمعین ت پس احتیاط بسماع براندازه استعداد شنوندگان است م لذلک قال الشیخ فی السماع ثلثۃ متسمع ومستمع وسامع ت وبرائے ہمیں فرموده است حضرت شیخ سلطان المشائخ رحمۃ اللعالمین کہ در سماع شنوندگان سہ قسم اند م متسمع ومستمع و سامع فالمتسمع یسمع بوقت والمستمع یسمع بحال والسامع یسمع بحق ت پس تسمع میشنود بوقت ومستمع میشنود بحال وسامع میشنود بحق م فصفۃ المتسمع التواجد وصفۃ المستمع الواجد وصفۃ السامع الوجود کما سنذکر فی ہذا الاصل پس صفت تسمع تواجد ہست وصفت مستمع وجد ہست وصفت سامع وجود است چنانچہ قریب است کہ ذکر میکنیم درین اصل م الاصل عاشرا فی بیان حقیقۃ التواجد ت اصل دہم در بیان حقیقت تواجد است م التواجد حرکۃ موزونۃ تصدر عن المستمع

بلا اختیارۃ عند غلبۃ السماع علیہ بصوت المستحسن تواجد حرکتی است وزن کردہ شدہ صادر میشود از مستمع بدون اختیار او نزدیک غالب شدن سماع براں پس او نیکوست ہم اذہو یستدعی وجد القلب والوجد داعی الی وجود المحبوب چراکہ او درخواست میکند وجد دل را و وجد طلب کنندہ است سوئے وجود محبوب ہم ویؤیدہ قول النبی صلی اللہ علیہ وسلم حدیث قال علیہ السلام حین اطلق معاویۃ رضی اللہ تعالیٰ عنہ التواجد علی اللعب یا معاویۃ لیس بکریم من لم یتھز عند سماع ذکر الحبیب وتائید میکند ایں را قول پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وسلم ازیں وجہ کہ گفت آن سرور صلی اللہ علیہ وسلم وقتیکہ اطلاق کردے معاویہ رضی اللہ تعالیٰ عنہ تواجد را بر لہو لعب کہ اے معاویہ نیست بزرگ کسی کہ نہ جنبش کند نزدیک شنیدن ذکر دوست ہم وسئل الجنید رحمۃ اللہ تعالیٰ علیہ عن التواجد فقال ان اللہ تعالیٰ خاطب الارواح فی المیثاق بقولہ عزوجل الست بربکم استغربت من رحمھا بسماع الکلامت وسوال کردہ شد حضرت جنید بغدادی رحمۃ اللہ تعالےٰ علیہ از تواجد پس گفت کہ تحقیق خدائے تعالیٰ خطاب کردہ است روحہا در روز میثاق بقول خود کہ آیا نیستم من پروردگار شمایان

پُرشد ندا از پروردگار خود بشنیدن کلام یعنی بسبب شیرینی ادم والا ز راح
فاذا سمعو السماع حرکہم ذکر ذالک ور وحت پس ہر گاہ کہ شنیدند
سماع را حرکت دہانید او شان را ذکر ہمون آواز م فالاهتزاز به لیس عنکر لان
النبی علیہ السلام فعل کذا والصحابة رضی الله تعالی عنہم کذالک ت پس جنبش کردن
بسماع نیست انکار کردہ شدہ چراکہ پیغمبر صلی الله علیہ وسلم ہمچنان کردہ است و
صحابہ رضی الله تعالی عنہم ہمچنان کردہ اندم وقد روی انہ علیہ الصلوة والسلام
قال لعلی رضی الله تعالی عنہ انت منی وانا منک فحجل ت و تحقیق روایت کردہ
شدہ است کہ آنحضرت صلی الله علیہ وسلم گفت برائے علی رضی الله تعالی
عنہ کہ تو از من ہستی و من از تو ہستم پس او ازین بشاشت جنبش فرمودم
وقال لجعفر رضی الله تعالی عنہ اشبهت خلقی وخلقی فحجل ت وگفتہ است
آنسرور صلی الله علیہ وسلم برائے جعفر رضی الله تعالی عنہ کہ مشابہ ہستی تو خلق
مرا یعنی پیدایش مرا در اعضائے بدن و خُلق مرا یعنی اخلاق مرا پس جنبش
نمودم وقال لزید رضی الله تعالی عنہ انت اخونا ومولانا فحجل ت وگفتہ ہست
آنحضرت صلی الله علیہ وسلم برائے زید رضی الله تعالی عنہ کہ تو برادر من ہستی
ومحبوب من ہستی پس او جنبش نمودم والتحجل عند الطرب وهو صفة

للروح كما اشار الجنيد رضي الله تعالى عنه اليه بالتحريكات وجنبش کردن نزدیک خوشی است
واین صفت برائے روح چنانچہ اشارہ کردہ است جنید رضی اللہ تعالی عنہ
سوئے این وتحرک شدن دل باوست م فالروح محرك والقالب محرك
ت پس روح حرکت دہندہ است وقالب حرکت دادہ شدہ است م فاذا
كان الروح يهتز بالنغمة والقالب مناسبه فلا يصدر عن المتوجد الا بحركة الموزونة
ت پس وقتیکہ شد روح کہ جنبش می آید بسبب نغمہ وقالب گرو کردہ شد بآن
یعنی متابعت او حرکت میکند پس صادر نمیشود از تواجد کنندہ مگر بحرکت موزونہ
م اذ النغمة موزونة فلا سبيل للانكار لانه يوجد بلا اختيار المتواجد ت
چراکہ نغمہ وزن کردہ شدہ پس نیست راہ بنا بر انکار او وزیراکہ او یافتہ میشود
بدون اختیار تواجد کنندہ م فالتواجد دون الرقص اذ هو تحرك بالاختيار
للتصنع وهو فعل السفهاء المتصنعين عند غلبة الهواء فهو حرام بالاتفاق
ت پس تواجد سوائے رقص است جہتہ اینکہ رقص حرکتی است باختیار برائے
خود نمائی واین کار احمقان خود نمایش کنندگان است نزدیک غالب آمدن
ہوا وحرص بر اوشان پس این حرام ست بالاتفاق م اما حركة المتواجدين
فتتنوعة بتنوع الاحوال ت ولیکن حرکت تواجد کنندگان پس نوع نوع کردہ شدہ

است به نوع نوع شدن احوال وشاں یعنی حرکت آنہا بسیار قسم است ام حرکة تصدر عنه عند النقب وہی کحرکة المذبوحة عند الموت یک حرکتی است کہ صادر میشود ازاں یعنی از تواجد کنندہ نزدیک شدت کرب و این حرکت مثل حرکت جانورے ذبح کردہ شدہ است نزدیک ذبح کردن ام وحرکة توجد بهم عند الطلب وہی کحرکة النون عند مشاهدة البحر عن الساحل وديگر حرکتی است کہ یافتہ میشود باو شاں نزدیک طلب و ایں مانند حرکت ماہی است نزدیک دیدن او دریا را از کنارہ ام وحرکة تنبعث منهم عند الطرب وہی کحرکة الفراش عند لقاء النور وديگر حرکتی است کہ برانگیختہ میشود ازاو شاں نزدیک خوشی و ایں مانند حرکت پروانہ نزدیک ملاقات کردن نور ام فالنقب للنفس والطلب للقلب والطرب للروح پس نقب برائے نفس است وطلب برائے دل است و طرب برائے روح است ام فالنفس به هلكت والقلب سلك والروح ملكت پس نفس باو ہلاک شد و دل راہ یافتہ شد و روح مالک شد ام فهذا لا هتزاز مختص باهل الكمال كما اهتز النبي صلى الله عليه وسلم مع الصحابة عند سماع هذه القصيدة الملوّمة من المحبة پس ایں جنبش خاص کردہ شدہ است باہل کمال چنانچہ جنبش کردہ است پیغمبر صلی اللہ علیہ وسلم ہمراہ یاراں نزدیک شنیدن ایں قصیدہ

که مراست از دوستی شعر لقد لسعت حیة الهوی کبدی ؛ فلا طبیب لها و لا راق ؛ الا الحبیب الذی شغفت به ؛ فعنده رقیتی و تریاقی ترجمه این است البته تحقیق بگزید مار دوستی جگر مرا پس نیست حکیم برائے او و نه دوا مگر دوستیکه فریفته شده ام من او را پس نزدیک او دوائے من است و تریاق من است و شخصی ترجمه این رباعی

در نظم فارسی کرده است **رباعی**

بگزید مار عشقت جگر کباب مارا ؛ نه طبیب میشناسد نه فسون گراین دوا را
مگر آن حبیب دلبر که ربود جان ز دستم ؛ بفسون گری در آید بکند علاج مارا

م حتی سقط ردائه عن منکبیه ت تا اینکه افتاد چادر آنحضرت صلی اللہ علیه وسلم از شانه م فاذا کان التواجد فعل النبی صلی اللہ علیه وسلم و صحابه رضی اللہ تعالی عنهم فهو محمود ت پس هرگاهیکه شد تواجد کار پیغمبر صلی اللہ علیه وسلم و یاران او رضی اللہ تعالی عنهم پس او نیکوست م و ان کان بالنظر الی ظاهره لعب کما نسبه معاویه رضی اللہ تعالی عنه الیه حیث قال ما احسن لعبك یا رسول اللہ فمنعه النبی صلی اللہ علیه وسلم کما ذکر ت و اگرچه هست بنظر کردن طرف ظاهر او لعب چنانچه نسبت کرده است او را معاویه رضی اللہ تعالی عنه سوئے لعب ازین وجه

کہ گفت لعب تو چہ خوب است یا رسول اللہ پس منع فرمود او را پیغمبر صلی اللہ
علیہ وسلم چنانچہ ذکر کردیم م وکان له ظاهر وباطن ظاهره حرکات مرئیة
وباطنه غلبات محفیة ت وہست برائے وجد ظاہر وباطن ظاہر او حرکت ہاست
کہ دیدہ می شوند و باطن او غلبہ ہائی ست یعنی واردات پوشیدہ است
م فهو عند ارباب الصورة هزل اذهم لا يطلعون على الغلبة الشرية يحسبون الحركة
ت پس او نزدیک صاحبان صورت یعنی ظاہر بینان لہو ولعب است
سبب اینکہ ایشان اطلاع نمیدارند بر غلبہ یعنی بر ذات پوشیدہ و حس میکنند یعنی
می بینند حرکت صوریہ را یعنی ظاہریہ را م وعند اصحاب السر جد اذهم يغلبون
بالمشاهدة السرية ولا يشاهدون الحركة الصورية ت ونزدیک صاحبان راز
یعنی اہل باطن کوششی است یعنی دولتی است زیرا کہ ایشان غلبہ کردہ میشوند
بمشاہدہ سریہ ونمی بینند حرکت ظاہریہ را م فهذا الخبر المسند ينبئ عن هاتين
الحالتين وهو الصحيح لا شبهة فيه ت پس این حدیث مسند کردہ
شدہ خبر میدہد ازین ہر دو حالت وہمین صحیح است نیست شبہہ در او م اما جاعل
صاحب العوارف فيه محمولا على قول معاوية في اطلاق التواجد على اللعب ت لیکن

تردد صاحب عوارف دریں حمل کرده شده است بر قول معاویہ در اطلاق
کردن اوی تواجد را بر لعب م فهو شیخ ذاکر شاکر بنعمة الله تعالی لا یفتر عن ذکره
لیلا و نهارا سرا و جهارا اقرب الی صفة الملائکة لکن لیس له من حال العشق و غلبة السماع
شعور ت پس آن شیخ ذکر کننده است و شکر کننده است به نعمت
خدائے تعالی سستی نمیکند و غافل نمیماند از ذکر حق سبحانه شب و روز آهسته
و بآواز بلند و نزدیک است سوئے صفت ملائکه لیکن نیست برائے او از حال
عشق و غلبه سماع شعور م اذ لیس بینهما ملازمة مساویة لا یوجد احد
بدون الاخر ت چرا که نیست درمیان آن هر دو لزوم برابری که نه یافته
میشود یکی بدون دیگر م کما ذکر شیخنا نظام الحق والدین عن الشیخ العارف
نجم الدین قدس الله سرهما فی الفوائد انه قال فی شانه ان فیه کل نعمة ما هی تمکن
للبشر وجودها فهی موجود لهذا الاخ العزیز الا نعمة الشوق و نعمة السماع فانهما
مفقود عنه لقوة الصحو و الاشتغالات بالتعبد ت چنانچه ذکر کرده است شیخ ما رحمة للعالمین
سلطان المشایخ حضرت نظام الحق والملة والدین از شیخ عارف نجم الدین
قدس سرهما در فوائد الفواد شریف که تحقیق گفت آنحضرت در شان او که تحقیق
دریں هر نعمتی که ممکن باشد برائے آدمی وجود او پس آن نعمت موجود است

برائے این برادر عزیز مگر نعمت عشق و نعمت سماع پس اثر ایں ہر دو گم شدہ
است از او برائے قوی شدن صحو و مشغول شدن او در عبادت م فلجانہ
لا یدل علی ضعف ھذا الخبر بل یرجع الی ضعف الحال کان صاحب القوۃ درج
فیہ ھو اقرب الی عہد رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم واعلم بالسنن والآثار ۱ ونبعزو تصحیحہ
م پس خلجان او دلالت نمیکند بر ضعیف شدن این حدیث بلکہ رجوع میکند
سوئے ضعف حال آن شیخ چراکہ صاحب قوۃ القلوب درج کردہ است
این حدیث را در کتاب خود و این صاحب قوۃ القلوب نزدیکتر است طرف
زمانہ جناب پیغمبر صلی اللہ علیہ وسلم و دانا تر ست بحدیثہا و خبر میدارد بہ صحیح
شدن حدیث م فافہم ت پس فہم کن م **الخاتمۃ** ت خاتمہ است
م اعلم ان مسئلۃ السماع مختلف بین الفریقین المذکورۃ کما بیناہ
ت بدانکہ مسئلہ سماع اختلاف کردہ شدہ است درمیان فرقہ ہائے ذکر کردہ
شدہ چنانچہ بیان کردیم م فلا یکون اباحۃ مقیدۃ بزمان دون زمان
ت پس نخواہد شد مباح شدن او قید کردہ شدہ بیک زمان بدون زمانہ دیگر
م کذلک الاباحۃ والحرمۃ لانہما لا یثبتان الا بالوحی والوحی بعد نبینا علیہ الصلوٰۃ
والسلام منقطع ت ہمچنان مباح شدن و حرام شدن چراکہ این دو حکم ثابت نمیشوند

مگر بوحی و وحی بعد پیغمبر ما صلی اللہ علیہ وسلم منقطع است م فکیف یصح قول المنکر
انہ قال علیہ ما یستحقہ ان السماع کان مباحا فی زمان السلف فلان
حرام بالاتفاق اذا اهل فی زماننا ت پس چگونہ صحیح میشود قول انکار کنندہ مفقود
کہ تحقیق او گفت برا و باد چیزیکہ آں مستحق اوست کہ تحقیق سماع بود مباح در
زمان سلف پس اکنوں حرام است بالاتفاق جہت اینکہ مردم اہل
در زمان ما گم شدہ اند م وھو ادعاء الوحی واطلاع الغیب لان فقد انہ
لا یتحقق الا بھا وھو کفر بالاتفاق وایں دعویٰ وحی و علم غیب است چراکہ گم شدن اہل
معلوم نمیشود مگر بآن ہر دو وایں کفر است بالاتفاق زیراکہ وحی موقوف
است و عالم غیب خدائے تعالی است م فثبت ان بہ قوام الضلال ولا یقول
مثل ھذا الا المبتدع الضال ت پس ثابت شد کہ تحقیق بایں یعنی بقول
منکر قوام گمراہی است و نمیگویند مانند ایں مگر بدعتی گمراہ م فافہم ت پس فہم کن
م واجتنب عنہ ت و پرہیز کن از وم وانظر فی ھذہ الرسالۃ بعین الانصاف
حتی تتحقق خلاف الاختلاف ت و نظر کن دریں رسالہ بچشم انصاف تا آنکہ متحقق شود خلاف
اختلاف م وفقنا اللہ تعالی وایانا علی منا بعۃ السلف الصالحین بحق نبی المختار وآلہ الاخیار
ت و توفیق دہد ترا خدائے تعالی و ما یاں را بتابعداری سلف نیک مردان بحق پیغمبر مختار
و اولاد او کہ نیکو اند ❁

تمت